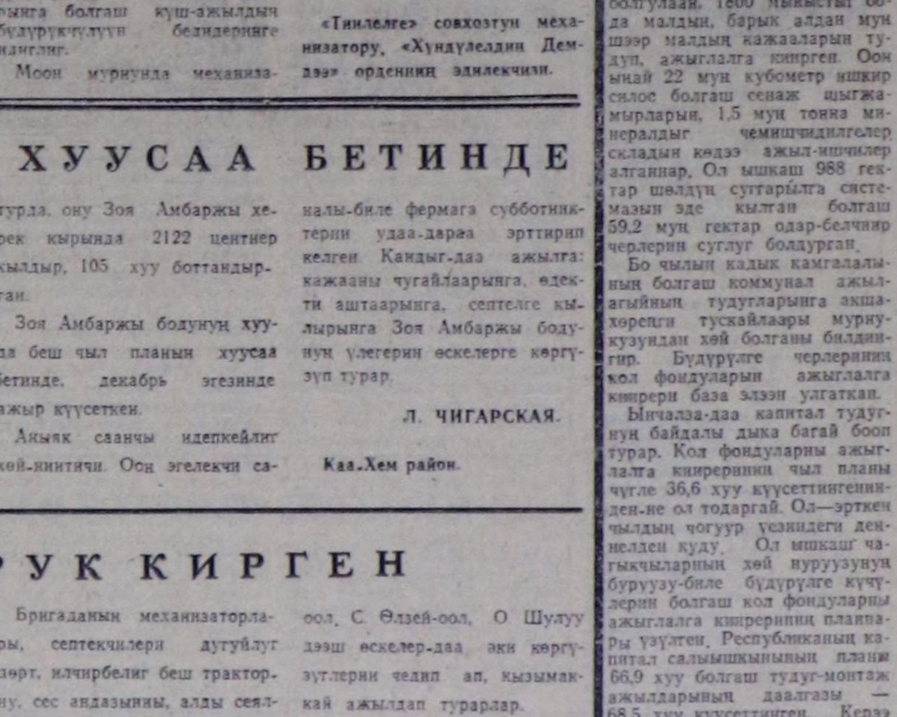

рос

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 292 (11490) | 1980 чылдың декабрь 20, суббота | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 2 көп.

СЭКП-ниң XXVI съездизинге уткуштур

БО ЧЫЛДЫҢ БОЛГАШ НИИТИЗИ-БИЛЕ БЕШ ЧЫЛДЫҢ ОНААЛДАЛАРЫН КҮҮСЕДИРИНГЕ БЕДИК КӨРГҮЗҮГЛЕРНИ ЧЕДИП АП, СЭКП-НИҢ XXVI СЪЕЗДИЗИНГЕ КҮШ-АЖЫЛЧЫ ЧЕДИИШКИННЕРЛИГ УЖУРАЖЫЫЛЫҢАР!

Техника септелгези: кыйгырыг соонда

ШАКТАР-БИЛЕ САНАЖЫР

Көдээ ажыл-агый техниказын кышкы үеде шалыпкын болгаш шынарлыг септеп доозар база партияның XXVI съездизин төлептиг уткуур дээш социалистиг чарышты массалыг организастаар дугайында Бии-Хем районнуң совхозтарының болгаш Сельхозтехниканың район каттыжыышкынының механизаторларының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының республиканың бүгү механизаторларынга, септекчилеринге, инженер-техниктиг ажылдакчыларынга кыйгырыы чер болганга улуг деткимчени алган. Хөй-хөй коллективтер аңаа харыы кылдыр бедиткен хүлээлгелерни алгылаан. Ам ол хүлээлгелерни херек кырынга боттандырар дээш күженишкинниг ажыл-иш Сельхозтехкуркомунуң септелге бүдүрүлгелеринде, совхозтарның машина-трактор мастерскаяларында хайныккан.

Көдээ ажыл-агый техниказын септээрин часкы, чайгы сезоннуг ажылдар-биле капсырлаштырбайн, кыжын-на бүрүн доозар болгаш СЭКП-ниң XXVI съездизин төлептиг күш-ажылчы белектер-биле уткуур дээш социалистиг чарышты чер болганга калбартырынче бии-хемчилерниң кыйгырыын бистер, «Тиилелге» совхозтуң бүгү механизаторлары, инженер-техниктиг ажылдакчылары бир үн-биле деткип, септелге ажылдарын эң-не шалыпчы ёзу-биле чорударын шиитпирлээн бис. Ынчангаш кожуг машиналарын съездиниң ажыттынар хүнүнге чедир, комбайннарны апрель 1-ге чедир бүрүн септеп доозарын, ол ышкаш тракторларның 95 хуузун ол-ла хуусаада септеп алырын хүлээнген бис. Оң чедиишкинниг күүседириниң бүгү-ле аргалары, таарымчалыг байдалдары бисте бар деп чугаалап болур.

Бис техника септелгезинче эрткен айның 10-дан эгелеп массалыг кирдивис. Ооң мурнунда белеткел ажылдарын чорударынга элээн үе негеттинген. Совхозтуң кол инженеринге баштаткан бөлүк септээр техниканың бүгү-ле үрелген кезектерниң даңзызын тургузуп, оларның тус бүрүзүн кылырынга кайы хире үе-шак негеттиниерин, кандыг, чеже хире артык кезектер херегин санап, ажыл графигин тургузуп, септекчилерниң социалистиг чарыжының негелделерин ажылдап кылган. Септелге мастерскаязын алгыды тудуп, дөрт комбайнны он алды сеялканы хары угда тургускаш, септеп болур улуг шөлдүг өрээлди бо чылын ажыглалга киргени бистиң ажылдаарывыска таарымчалыг байдалды берген.

Ам янзы-бүрү хевирниң техниказын септээринде 37 кижи үш звено кылдыр ажылдап турар бис. Дөрткү кварталда 14 тракторну, 13 комбайнны, 70 хире кожуг машиналарын септээри планнаттынган. Бо хүннерге чедир тракторларның болгаш комбайннарның хөй кезиин септеп алган бис. Чүгле машиналар септээри арай оожум темпилиг чоруп турар.

Септелгеде звенолар болгаш тус-тус кижилер аразында чарыштың түңнелин он хонуктап үндүрүп, тиилекчилерин шаңнап, мактап турар. Септелгениң темпизин дүргедедир сорулга-биле машина, трактор бүрүзүн доктааттынган хуусаада септеп доозарын айыткаш, чарыштың негелдезинде киирген. Септекчилерниң ажыл төлевирин база оон дорт хамаарылгалыг болдурган. Чижээ, ДТ-75 тракторну септээринге (моторундан өске кезектерин) 188 шак бердинген, азы 5 кижи беш хүнде бүрүн септеп доозар ужурлуг. Дугуйлуг трактор септээринге 168 шакты доктааткан, оон иштинде 35 шакты мотор кылырынга ажыглаар. СЗС-2,1 сеялканы 2 кижи ийи хүн, азы 28 шакта, СЗП-3,6 сеялканы 2 кижи дөрт хүн иштинде азы 52 шакта септеп доозар ужурлуг. Кандыг-даа маркалыг техниканы айыттынган хуусаазында, азы оон эрте-даа эки шынарлыг кылдыр септеп дооскан звенонуң кежигүннеринге чарыштың негелдезин ёзугаар, аккорд-шаңналдыг арга-биле шалыынга 20 хуузу немей төлеп бээр. Шактар-биле санажылга септекчилерниң материалдыг сонуургалын дыка көдүрген болгаш ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткен.

Хүлээнген ажылынга кызымаккай болгаш чарышка удаа-дараа шылгарап турарлар бистиң аравыста эвээш эвес. Олардан тракторлар септээр звенодан Б. Монгушту, О. Монгушту, С. Бугалдайны, комбайннар септээр звенодан Б. Сарыгларны, Н. Байырны болгаш өскелерни-даа чоргаарал-биле адап болур.

Эрткен чылдарда септелгениң шынары ындыг-ла эки эвес болуп келгенин айтыр апаар. Ылаңгыя Сельхозтехкуркомунуң Кызылда районнар аразының каттыжыышкынынга септээн техниканың шынары дыка куду болуп келген. Чижээ, эрткен чылын аңаа септээн 15 комбайнны совхозка эккелгеш, шуптузун катап септээр ужурга таварыштывыс. Бо чылын шынар дээш демиселди күштелдирип, тос кижи составтыг комиссияны тургускан. Ол септеттинген техниканың шынарын ыяк хынап, хүлээп ап турар.

Оон-биле чергелештир септекчилерниң ажылдаарынга таарымчалыг байдалды мастерскаяда тургускан. Оон иштичылыг, септээр техниканы чазып ангылаан кезектерин дериг-херекселдерни чурумчыскаалдыг тургускулаан. Септеттинген техниканы мастерскаядан ол дораан үндүргеш, оон орнунга өскелерни шуушутур эккеп, тургаузтар кылдыр организастаан. Ындыг арга үе-шакты камнап алырынга болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге идиглиг.

Моон мурнунда механизаторлар, септекчилер бажыңнарындан ийикпе ажылдаар черинден ыракта столовайдан чемненип, үнелиг үе-шакты хой-биле чидирип турган болза, ам ындыг эвес. Машина-трактор паркының девискээринде чемненир черни кылып кааны биске дыка таарымчалыг апарган.

Бистиң ажыл-амыдыралывыста бүгү-ле чүве эки дээр болза, шын эвес апаары билдингир. Бисти артык кезектер-биле негелдеге дүүштүр хандырарын Сельхозтехника каттыжыышкыны шиитпирлеп чадап турар. Ылаңгыя комбайннар коробкаларының чамдык кезектериниң база өске-даа дугуйлериниң чок болуп турары бистиң ажылывысты саадатып турар. База бир четпес чүве болза, мастерскаяда электри чырыының багайы. Ону дүрген эдери негеттинип турар.

Бистиң ажыл-иживистиң кысказы-биле көргүзерге ындыг. Ам мурнувуста салдынган кол сорулга болза, техника септелгезин шалыпкын чорудар талазы-биле алган хүлээлгевисти күүседир, партияның XXVI съездизин төлептиг уткуур дээш улам күженишкинниг ажылдаары болур.

Х. МОНГУШ.

«Тиилелге» совхозтуң механизатору, «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниң эдилекчизи.

ПАРТИЯНЫҢ ПЛАННАРЫН— КИЖИ БҮРҮЗҮНГЕ

СЭКП-ниң XXVI съездизинге СЭКП ТК-ның «1981-1985 чылдарда болгаш 1990 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң кол угланыышкыннары» деп Төлевилелин совет кижилер идепкейлиг болгаш сонуургалдыг чугаалажып турар. Бүдүрүлгелерде, тудугларда, колхозтарда, совхозтарда, албан черлеринде болгаш ажылчы чоннарның чурттап турар черлериниң аайы-биле ужуражыышкыннарны база беседаларны организастап, оларда «Билиг» ниитилелдиң лекторлары, пропагандистер, агитаторлар чүве чугаалап турар. Партия, совет болгаш хөй-ниити организацияларының бүгү хөй миллион активи программа болур эң чугула документини тайылбырлаарынга киржип, утказын кижи бүрүзүнге чедирерин күзеп турар.

МОСКВА. ЗИЛ-диң ажылчыларынга оларның шефчилери — Москваның Күрүне университединиң эртемденнери чеде берген. Шагдан бээрги найыралдың үндезини — кады ажылдажылга дугайында ол коллективтерни холбаштырып келген керээ-дир. СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин, партияның болгаш чазактың өске-даа чугула доктаалдарын пропагандалаарда заводтуң партия база хөй-ниити организацияларынга университеттиң профессорлары, башкылары болгаш эртем ажылдакчылары дузалап келген. Ам зилчилер-биле эртемденнерниң беседаларының кол темазы Кол угланыышкыннарның төлевилели, партияның XXVI съездизинге белеткел апарган.

Бүдүрүлгелерже болгаш микрорайоннарже коллективтиг үнүүшкүннерни найысылалдың өске-даа дыка хөй эртем албан черлериниң ажылдакчылары кылган. Чүгле Ленинский районга безин эртемденнер үш муң ажыг лекцияларны болгаш беседаларны эрттирерин төлевилээн. Коммунистиг тургузуушкуннуң чугула айтырыгларын хаара тудуп турар кылдыр оларның тематиказы ажылдап кылган. Пропаганда ажылының коллективтиг хевирлерин хөгжүдеринге дыңнакчыларның эң калбак кезектериниң сонуургалдарын барымдаалап турар кылдыр доктаамал ажылдаар семинарларны тургускан.

ЧИТА. «Читагеология» каттыжыышкынның ортумак звенозунуң экономиктиг болгаш политиктиг өөредилгезиниң школазынга кичээлдерни оон удуртукчузу — лаборатория начальниги В. Бакиных—Удоканның чес байлактарлыг черинден ээп келгеш дораан-на эрттирген. Дуржулгалыг пропагандист, дыка хөй геология экспедицияларының киржикчизи ол кижи Соңгу Забайкальениң чер иштиниң байлактарының шинчээчилериниң чедиишкиннериниң дугайын чугаалап берген.

Чес байлактарлыг бо черге төлевилел ажылдарын доозар сорулга Төлевилелде салдынганын ол онзалап демдеглээн. Чер иштиниң байлактарын шинчилээриниң депшилгелиг хевирлеринче, коллективтиң мурнунда салдынган сорулгаларже дыңнакчылар кичээнгей салган. Удоканның чес байлактарының курлавырларын чедир шинчилээринден аңгыда, Байкал-Амур магистралының девискээринде чер адааның хөй-хөй байлактарынга чеде бээриниң дүлгүүрлерин дилеп тывар сорулга салдынып турар.

(СЭТА).

ЧЕДИР ШИҢГЭЭТТИНМЭЭН

Оңгу беш чылдың сөөлгү чылының он бир айларының талазы-биле республиканың тудугжуларының ажылының түңнелдерин ёзугаар ап көөрге, дыка хөй чугула тудуглар ажыглалга киирер хуусаадан орайтап турар. Ынчалза-даа оларның хөй кезии эртип турар беш чылда дужааттынганын демдеглезе чогуур. Чүгле бо чылдың эрткен үезинде 1,9 млн. тонна даг-дүгү рудазы тывар күчү, хонукта 14,4 тонна хлеб быжырар чер, «Тыва көдээ тудуг» трестиң бүдүрүлге-өөредилге корпузу, 437 км электри дамчыдар шугум, 300 олуттуг столовая, 60 орунну божудулга бажыңы, 1104 өөреникчи өөренир ниити билиг школазы, школа назы четпээн уругларның 90 орунну албан чери, 270 олуттуг культура албан черлери болгаш өске-даа чугула тудуглар ажыглалга кирген.

* * *

Республиканың көдээ тудугларында чамдык чаартылгалар болгулаан. 1800 мыйыстыг бода малдың, барык алдан муң шээр малдың кажааларын тудуп, ажыглалга киирген. Оон ыңай 22 муң кубометр ишкир силос болгаш сенаж шыгжамырларын, 1,5 муң тонна минералдыг чемишчидилгелер складын көдээ ажыл-ишчилер алганнар. Ол ышкаш 988 гектар шөлдүң суггарылга системазын эде кылган болгаш 59,2 муң гектар одар-белчир черлерин суглуг болдурган.

Бо чылын кадык камгалалының болгаш коммунал ажыл-агыйның тудугларынга акша-хөреңги тускайлаары мурнукузундан хөй болганы билдингир. Бүдүрүлге черлериниң кол фондуларын ажыглалга киирери база элээн улгаткан.

Ынчалза-даа капитал тудугнуң байдалы дыка багай бооп турар. Кол фондуларны ажыглалга киирериниң чыл планы чүгле 36,6 хуу күүсеттингенинден-не ол тодаргай. Ол—эрткен чылдың чогуур үезиндеги деңнелден куду. Ол ышкаш чагыкчыларның хөй нуруузунуң буруузу-биле бүдүрүлге күчүлериниң болгаш кол фондуларны ажыглалга киирериниң плааннары үзүлген. Республиканың капитал салыышкынының планы 66,9 хуу болгаш тудуг-монтаж ажылдарының даалгазы — 68,5 хуу күүсеттинген. Керээ ёзугаар ажылдаар организацияларның күжү-биле тудуг-монтаж ажылдарының планы 75,4 хуу күүсеттинген. Керээлиг ажылдар кылыр дөртен ажыг тудуг организацияларының чүгле бежи азы 12-ле хуузу кол керээлиг тудуг-монтаж ажылдарының планын күүсеткен.

Капитал тудугда байдалдың эрткен чылдыындан безин дорайтап турарының чылдагааны чүдел? Хамыктың мурнунда кижилерниң ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп, курлавырларны болгаш акша-хөреңгини чугула, ажыглалга киирер тудугларга мөөңнээрин чедип албайн турарында-дыр. Тудуг техниказын калбаа-биле ажыглап, механизацияны боттандырары хүннүң чугула айтырыы турбуже, республиканың чамдык тудуг организацияларының удуртукчулары олче ам-даа чогуур кичээнгей салбайн турарлар. Кижилерниң материалдыг болгаш моральдыг сонуургалдарын барымдаалаары, социалистиг чарышты дээштиг кылдыр организастаары коллективтерде чедип алдынмайн турар. Чурттуң болгаш республиканың-даа мурнакчы күш-ажылчы коллективтеринде социалистиг чарышты организастаарының арга-дуржулгазын сонуургап, ону ажыглавайн турары дыка четпес. Ол бүгүнүң түңнелинде «Тыва тудуг», «Шагонартяжстрой» трестерниң чамдык коллективтери, «Кызылцэс» тудуг эргелели, Садыг министерствозунуң септелге-тудуг эргелели, Тыва автотранстың КМК-зы, Сельхозтехниканың куркомунуң СТЭ-зи болгаш өске-даа чамдык тудуг организациялары улуг хожудаашкынны болдуруп, эрткен үениң иштинде 16 млн. ажыг рубльдиң тудуг ажылдарын чедир кылбаан. Чаа Шагаан-Арыг хоорайда бүдүрүлге черлерин, Кызылда чылыдылга комбинадын, автовокзалды ажыглалга киирер хуусаалар үзүлгей болгаш «Тудуг кезектери» комбинаттың дериг-херекселдерин эде чаартырының даалгазы күүсеттинмээн.

Чуртталганың болгаш социал-культура амыдыралдың тудуу республикада база четпес чоруп турар. Чуртталга бажыңнарын, чырыдыышкын, кадык камгалалы, культура албан черлериниң болгаш коммунал ажыл-агыйның тудугларын кылырынга тускайлаан акша-хөреңгиниң чүгле 69,5 хуузун шиңгээткен. Чуртталга шөлүн ажыглалга киирериниң чыл планы чүгле 48,3 керээлиг ажылдаар организациялары — 60,8 хуу күүсеткен. Ылангыя «Шагонартяжстрой», «Тыва көдээ тудуг» трестер чуртталга тудуун дужаарын саададып турар.

Планныг даалганың күүсеттинери күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнден хамааржыры билдингир. Бо чугула көргүзүг талазы-биле тудугда байдал дүвүреңниг бооп турар. Республиканың тудуг организациялары январь-октябрь айларда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң талазы-биле планны эрткен чылдыындаа 0,3 хуу кудулаткан.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң планын «Тыва тудуг» трестиң 6 эргелелдериниң 4-ү, «Шагонартяжстрой» трестиң 3, «Тыва көдээ тудуг» трестиң — 7 эргелелдери күүсетпээн.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң болгаш ортумак ажыл төлевириниң өзүлдезиниң деңнели эрткен үениң иштинде дүүшпейн келген. Тудуг-монтаж ажылдарының бот-үнези база аар бооп артпышаан. Бо чылдың чүгле тос айларының иштинде тудуг-монтаж ажылдары бүдүн-артык миллион ажыг рубльге аартаан. Тудугга артык чарыгдалдар үндүрер, тудуг материалдарын камнавас, үрей кылыышкыннарны болдурар чорук «Тыва тудуг», «Шагонартяжстрой», «Тыва көдээ тудуг» трестерде, «Кызылцэс» тудуг эргелелинде болгаш өске-даа коллективтерде хөй.

Капитал тудугга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң планы эрткен чылдыындан бедир хамаан чок, куду бооп турары— тудуг организацияларының удуртукчуларын дүвүредир ужурлуг. Чүге дээрге келир, он бирги беш чылда чуртка күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн тудугга 15—17 хуу бедидерин СЭКП-ниң XXVI съездизинге партия Төп Комитединиң төлевилелинде айыткан. Капитал тудугну план ёзугаар, немелде өзүлделиг чорударының оруктарын Кол угланыышкыннарда тодаргай айыткан: **«тудугга хол-биле кылыр күш-ажыл чарыгдалдарын дыка кызырар, тудуг организацияларын бедик бүдүрүкчүлүг машиналар, механизмнер, автотранспорт-биле хандырар талазы-биле хемчеглерни боттандырар болгаш биче механизацияның чепсектери-биле хандырарын экижидер». Бистиң республикада бо чылын чогум-на ындыг айтырыгларже чедир кичээнгей салбааныңдан капитал тудугнуң байдалы хожудаашкынныг бооп турар-дыр.**

НЕГЕЛДЕНИҢ КОШКААНДАН

Стандарттар болгаш хемчээр техника талазы-биле күрхайгаарал лабораториязының ажылдакчылары Кызыл-Мажалыктың эът комбинадының продукциязынга хыналданы кылып чоруткан. Ук бүдүрүлгениң чамдык цехтериниң бүдүрүп турар кылыгларының шынары куду болуп, күрүне стандартының негелдезинге дүүшпейн турар. Эң ылаңгыя колбаса цегинде байдал дүвүреңниг. Цехте колбаса кылырынга чиг-эъттиң рецептура ёзугаар болгаш продукцияның термиктиг болбаазырадылгазын хынаарының журналы чок. Ынчангаш чиг-эъттиң шын норма ёзугаар ажыглап турар бе дээрзин тодарадыры берге. Колбасаның шынарын хынаар хүн бүрүнүң көрүлдезин дөрт ай иштинде чорутпайн келген. Харын-даа ол кылыгларның өл-шыгы, кайы хире дузаттынганы дээн ышкаш чугула көргүзүглерин хынавайн келген. Ол дээрге шынар айтырыынче сагыш салбайн турарының бир херечизи-дир.

Ук цех аъш-чем кылыгларын бүдүрүп турар чүве болганда оон арыг-шевери, санитарлыг байдалы чогуур негелдеге дүүшкен турар ужурлуг. Херек кырында байдал ындыг эвес. Өрээлдерниң шалалары хирлиг, ында тургускан дериглерин бүдүп, дозулаваан. Колбаса кылыгларын кылыр продуктуларны дузаар, эът аймаан быжырар база белен продукцияны шыгжаар черлерге турза чогуур температураның нормазын сагывайн, ону хажыдып турар. Ында ажылдап турар специалистерниң даалган ажылынга ээ-харысалгазының кошкатканындан база ажылчыннардан чогуур негелдени кылбайн келгенинден дузаар болгаш эътти быжырар камераларның чогуур доктаамал температуразы 12 градус чылыг турар ужурлуг турбуже, ол салбырларны 4 градус чылыг температурага тургузуп келген. Эът шыгжаар камераларның өл-шыгы көрдүнгениниң ёзугаар 95 градус болур ужурлуг турда, херек кырында 80 градус болуп турар. Мындыг чижектиг ажыл-агыйжы эвес чоруктарның уржуундап ында кадагалаттынган эъттиң үрелип баксырап турары чажыт эвес.

Эът аймааның продуктуларын доңурарының болгаш шыгжаарының технологиязының чурумнарын хажыдып, бирги болгаш ийиги категорияның субпродуктуларын соодукчунуң продукт шыгжаар камеразынга шыгжап турары канчап-даа негелдеге дүүшпес. Доңа берген эътти савадан адыра эргизеринге ажыглаар дериглгени кылып тургуспааныңдан бирги категорияның субпродуктуларын эът доңурар тускай саваларга эвес, кезек-кезек кылдыр салгылааш, кайы хамаан чокка доңуруп турар.

Комбинаттың чамдык цехтеринде ам-даа четчелеп кылза чогуур дериглгелер бар. Чижээ, кеш дузаар цехте алгы-кештиң ажыдып дузаар болгаш үстү хайындырып белеткээр шугумнарының комплектилери четче келбээн. Ол шугумнарның чамдык кезектерин эът үлетпүрүнүң Красноярскиде каттыжыышкынының эът комбинаттарынче чорудупкан. Моон чылдагааныңдан кеш дузаар болгаш үс хайындырар шугумнар ажыглалче ам-даа кирбээн. Малды өлүрериниң, оон эъдин ажаап, ону доңурарының, шыгжап кадагалаарының база колбаса кылыгларны бүдүрүп кылырының технологиязын сагывайн келгениңден продукцияның шынары чогуур стандарттың нормазынга дүүшпейн келген.

Комбинаттың ажылчыннарының профессионал мергежилиниң деңнели ам-даа куду. Оларның ортузунда мергежил бедидериниң өөредилгезин болгаш социалистиг чарышты дээштиг кылдыр организастап чорутпааныңдан ажылдап үнер-кирер кижилерниң саны көвүдеп турар. Чамдык инженер-техниктиг ажылдакчыларның, эң ылаңгыя бүдүрүлгеде ветеринарлыг хыналда килдизиниң ажылының кошкаандан хүн бүрүнүң хыналдазын кылбайн келген. Оон уламындан багай шынарлыг продукцияны бүдүрүп турар. Ынчангаш комбинаттың удуртукчулары, партия, профэвилел, комсомол организациялары, инженер-техниктиг ажылдакчылар төнчү продукцияның шынарын экижидеринче, боттарының кичээнгейин салыры үе негеп келген.

Л. ШАГАРОВА,

стандарттар болгаш хемчээр техника талазы-биле күрхайгаарал лабораториязының улуг инженери.

ХУУСАА БЕТИНДЕ

Комсомолчу Зоя Амбаржы Каа-Хем районнуң «Енисей» совхозта саанчылап ажылдап турар. Бо чылдың эрткен он бир айларының социалистиг чарыжының түңнелинде аныяк саанчы фермага эң-не бедик көргүзүглүг болган. Бодунда быжыглаан инек бүрүзүнден планнаттынган 1200 килограммның орнунга 1440 килограммны саап алган. Он бир айларның планы 2053 центнер турда, ону Зоя Амбаржы херек кырында 2122 центнер кылдыр, 105 хуу боттандырган.

Зоя Амбаржы бодунуң хуузада беш чыл планын хуусаа бетинде, декабрь эгезинде ажыр күүсеткен.

Аныяк саанчы идепкейлиг хөй-ниитичи. Оон эгелекчи саналы-биле фермага субботниктерни удаа-дараа эрттирип келген. Кандыг-даа ажылга: кажааны чугайлаарынга, өдекти аштаарынга, септелге кылырынга Зоя Амбаржы бодунуң үлегерин өскелерге көргүзүп турар.

Л. ЧИГАРСКАЯ.

Каа-Хем район.

СОРУК КИРГЕН

«Чыраа-Бажы» совхозтуң хову-трактор бригадазының механизаторлары партияның XXVI съездизинге СЭКП ТК-ның Төлевилелин улуг өөрүшкү-биле хүлээп алгаш, аңаа харыы кылдыр улам күженишкинниг ажылдаарын хүлээнген.

Бригаданың механизаторлары, септекчилери дугуйлуг дөрт, илчирбелиг беш тракторну, сес андазынны, алды сеялканы, сезен плиирни, ийи үлдүредикчини септеп дооскан.

Септекчилерден М. Хеймер-оол, С. Өлзей-оол, О. Шулуу дээш өскелер-даа эки көргүзүглерни чедип ап, кызымаккай ажылдап турарлар.

О. МУНЗУК.

Чөөн-Хемчик район.

Садыг министерствозунуң АТБ-зиниң ажыл-ишчилериниң ортузунда чарышка ол бүдүрүлгениң чолаачылары идепкейлиг киржип турар болгаш 33 чолаачы оңгу беш чылдың планын күүсеткеш, келир беш чылдың үлүүнде ажылдай бергеннер.

Улус ажыл-агыйын хөгжүдеринге хереглеттиннер чүъкту ырак-узак черлерден сөөртүп турар чолаачыларның башкарган автомашиналарының туруушкун чок ажылдаарынга септелге ажылчыннарының киирип келген үлүү улуг. Септекчилерниң аразында даанган ажылын эки шынарлыг кылып турар мурнакчылар хөй. Оларның санынга чолаачы фронтучу-чораан, вулканизаторщик Семён Михайлович Кузьмин (чурукта оң талада), карбюраторщик Александр Фёдорович Олейников хамааржыр.

А. ЗАЙЦЕВТИН фотозу.

◆

РСФСР-ниң районнар (хоорайлар) улус судтарының улус судьяларының ээлчеглиг соңгулдаларының дугайында

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **доктаадыры болза:**

1. РСФСР-ниң районнар (хоорайлар) улус судтарының улус судьяларының соңгулдаларын 1982 чылда эрттирер.
2. РСФСР-ниң районнар (хоорайлар) улус судтарының улус судьяларының бүрүн эргелерин улус судтарының чаа составын соңгуурунга чедир узадыр.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң
Даргазы М. ЯСНОВ.
РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң
Секретары Х. НЕШКОВ.

Москва, 1980 чылдың декабрь 17.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле эш Н. Б. Тыртык-Караны шаңнаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Партия болгаш совет органнарга хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылы дээш база төрүттүнгени хүнүнден бээр 50 харлааны-биле холбаштыр улус депутаттарының Бай-Тайга район Совединиң күүсекомунуң даргазы **Наталья Балчир-ооловна ТЫРТЫК-КАРАНЫ** Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **Хүндүлел бижии**-биле шаңнаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң
Даргазы М. МЕНДУМЕ.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң
Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,
1980 чылдың декабрь 19.

Национально-
краеведческий

Тувинская
республиканская

КАДАРАРДА ХОЮМ ЧАРАШ

Специалистиң индири

ХОЙЖУГА СҮМЕ

1. КАЖАА

Сөөлгү чылдарда малчыннар хураган кажаазын хой кажаазының иштинге үзүктеп тудуп алыр апарган. Ындыг кажаадан хураган тудуп алыры хөлчок эптиг.

Чаш мал төлү тургузар черни ынчаар үзүктей кылып алырда, көжүрериңге эптиг, чиик болзун дээш, херим ыяжы ышкаш, шаараш хаалдаларны ыяштарны (шиттерни) ажыглаары таарымчалыг.

Оларның хемчээли хой кажаазының хемчээлинден хамааржыр. Төрээн хойну ындыг кажаага хураганы-биле кады 2-3 хонукта тургузары чугула.

Хураган кажаазының (тепляктың) температуразы 8—12 градус чылыг болгаш иштп кургаг болур. Бир эвес ол хой кажаазының иштинде туттунган болза, ону дыка чылыды одаан херээ чок.

2. БҮДҮҮЗҮНДЕ

Хой оолдаашкынын эгелээр мурнунда кодан бүрүзүнде төрүүр хойнуң санын ылавылап тодарадыры, ол чымыштыг үеде херглеттинер дериг-херекселдерни белеткеп алыры онза чугула. Коданда төрүүр хойнуң санын барымдаалап, сакманчыларны баш бурунгаар четчелээр.

Кижиге-даа, малга-даа хамаарышкан санитарлыг негелделерни ыяап-ла сагыыр. Ынчангаш чунар-демирлерни, халаттарны, чоттунар аржыылдарны, демир-хууңнарны болгаш тазтарны четчир кылдыр белеткээр. Оон аңгыда төрээн хойнуң соңгузун аштаар илбек демирлерни, ара салган хураган азы соңгу салыр тускай хааржакты кылып алыр. Ол ышкаш хураган демдектээр будуктарны, мал эмчилериниң аптечказын, өске-даа херек чүүлдерни баш удур белеткээри чугула. Ол дээрге совхозтарның удуртукчуларының, зооветспециалистериниң болгаш малчыннарның дорт хүлээлгези-дир.

Хой оолдап турда, чаш хураганнарны болгаш оларның иелерин салчаштырбазы-биле дугаарлаары онза чугула дээрзин малчын бүрүзүнге эки билдинир. Ынчангаш бөдүүн болгаш чартык бөдүүн дүктүг хой кадарган малчыннар хой төрүүр эгелээриниң мурнунда шуугай мяштап азы картон саазындан дугаарлыгаштар белеткеп алыр ужурлуг. Оларны кылырының бөдүүн аргазы мындыг: саннарны сывырындак демирден кылгаш, откэ кызыткаш, шуугайга базыптар. А картон саазынга дугаарларны кара будуктуг карандаш-биле бижип каарга, үр үеле балалбас. Оларны бжыг хендир-биле хураганның мойнунга шала хос кылдыр баглап, иезиниң хендирбе кырынга база бжыглаар.

Чиңге нарын болгаш чартык нарын дүктүг хойларның хураганнарын иелери-биле кады «Хойжу» деп будук-биле оң талакы ээгизинге, ийис хураганнарны солагай талакы ээгизинге база-ла сывырындак демирден кылган дугаарлар-биле будуп демдектээр. Ынчап хураганнар холужарга-даа, тып алыры, иелеринге ыдары белен болур.

Янзы-бүрү шокар пөстерден, резинадан үш-удуруум дүрзү-хевирлер кескеш, хойнуң оорганынга азы читкезинге баглап ап турары канчап-даа шын эвес. Ол бүгү сойдактарны хой кыргыырда аштап-арыглавас, ол-ла хевээр дүк-биле кады кыргып, пресстеп каантар. Ооң түңнелинде пөс-таавы фабрикаларынга совхозтардан кирген дүктүң шынары куду болуп, ажыл-агыйлар хөй түңнүг акшага штрафтадып турар.

3. ЧЫМЫШ

Малдың чаш төлүн камгалап, доруктурары — малчыннарга эң харысалгалыг үе. Кезек када (20-25 хонукта) олар уйгу-дыжын-даа уттур, дүн-хүн чок ажылдаар апаар. Кымның кайы хире ажылгыры, кызымаа чогум-на ол хүннерде көстү бээр.

Хой оолдаашкынының түлүк үезинге хамаарышкан чамдык мындыг чүүлдерни билип алыры артык эвес. Күш-шыдалы эки кылдыр төрүттүнген хураган 15-20 минута болгаш-ла, бут кырынга туруп, иезин эмер дей бээр. Ону эмзирериниң бетинде хойнуң эмииниң чоогунда, буттарының аразында боктуг, саңзар дүктерин кыргааш, баштайгы ак сүдүн тускай савага саай тудар болгаш эмигни чылыг сут-биле чуур.

Хойлар оолдааш, ийи хонганда, оларны 7-10 баш чедир бөлүктээр. Сакман аргазынче шилчип эгелээни ол. Улуг кадарчы хураганнарның өзүлдезин көрүп тургаш, сакманны чоорту улгаттырар. 5-8 хона берген хураганнарлыг хойларны 25-30 баш чедир, 20-30 хонган хураганнарлыг хойларны 150-200 чедир бөлүктеп болур. Ынчан хойларның болгаш хураганнарның күш-деңгелин, аарыг, кадыын барымдаалаары чугула.

4. БҮРҮТКЕЛ

Хой оолдаашкыны эгелей бээрге, бригадирлер база хойжулар боттары төрээн хойларның болгаш чаш хураганнарның санын хүн бүрүде шын бүрүткээр ужурлуг. Ол ышкаш өлген болгаш ара салдынган хураганнарны база аңгы даңзылаар, кайы сакманчыга чеже хураганны хүлээткенин үргүлчү бижиир херек. Чаш хураганнар ийи-үш хонарга-ла, өзүлдезиниң аайы-биле дугаарлап эгелей бээр. Хураганның кулаан туш-биле дугаарлаары эң-не таарымчалыг.

Республиканың хойжулары бо сүмелерни ажыглаар дээрзинге идегедивис.

Ч. ХЕРТЕК,
Тыва АССР-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозунуң хой ажылының килдизиниң начальниги.

С О Р У К Т У Г

Маргарита Шавыраа үш чыл бурунгаар Баян-Кол ортумак школазын дооскаш, комсомолчу путёвка-биле мал ажылынга ажылдап, хойжу ада-иезинге дузалакчы кадарчылай берген. Маргарита хоочун малчыннарның уруу, бичиизинден тура-ла мал аразында өскен. Ынчангаш ол күш-ажылчы амыдыралының эгезинде бер- [illegible] неллерни чедип ап келген. Бо чылын төрүүр 100 хойдан 95 хураганны камгалап ап, бир хойдан 2,5 кг дүктү кыргаан. Ол дээрге Кызыл районнуң «Х Улуг хурал» совхозунда эки көргүзүглериниң бирээзи.

Аныяк хойжу Маргарита Шавыраа бо хүннерде хой оолдаашкынынга эки белеткенип, малдың чаш төлүн бү- [illegible]

Э. САТ.

ЧҮГЕ ШИМЭЭН ЧОК БАРГАНЫЛ?

Чеден чылдар үезинде бистиң республикага хойжуларны ээлчежип ажылдаарынче шилчидер, оларның амыдырал-чурттталгазын экижидери-биле суурларга чурттадыр, бажың-балгат-биле хандырар дугайында коңчуг чугула айтырыгны көдүрүп үндүрген турган. Ынчан «Элегес», а амгы Тока аттыг совхозтуң сураглыг хойжузу Санаа Көржен-оолдуң үлегери-биле хойжулар хойну ээлчежип кадарар, суурга чурттаар дижи берген болгай. «Көржен-оолдаар» деп чугаа база ынчап нептереди.

Оон соонда-ла Таңды районда «Революцияның чалбыыжы» болгаш Тока аттыг, Чөөн-Хемчик районда «Алдан-Маадыр» болгаш өске-даа совхозтарның хойжулары суурга суурлжун чурттаарынче, хойну ээлчежип кадарарынче шилчип эгелээн. Ол дугайын республика солуннарынга калбаа-биле чырыдып бижип, радиога дамчыдып турду. Өске районнарның малчыннары ээлчеглиг ажылдың арга-дуржулгазын сонуургап көөр, боттарынга ажыглаар дээш, үстүнде айыткан ажыл-агыйларже төлээлерин-даа чорудуп турган. Ынчан бистиң Тес-Хем районнуң хойжуларының аразынга ээлчеглиг кадат дугайында чугаа-соот база дыргып апарган чүве. Оларның чамдыктары ээлчеглиг ажылдаарын шенеп кирипкен.

Малчыннарның амыдырал-чурттталгазын экижидери, ону, суур чурттакчыларыныы ышкаш, культурлуг болдурары, аныяк өскенни мал ажылынче хаара тудары коңчуг чугула социал айтырыг болгай. Бо айтырыгны шиитпирлээринге ээлчежир кадат улуг ужур-дузалыг дээрзи билдингир. Ук айтырыгның чугулазын барымдаалап көргеш, СЭКП Тыва обкомунуң IX пленуму ол үеде одарладыр малда ажылдап турар малчыннарны суурларга чурттаарынче шилчидериниң болгаш ээлчеглиг кадатты организастаарының дугайында тускай доктаалды-даа хүлээп алган турган: Ынчан: «Малчыннарны — сууржун байдалче!» деп кыйгырыг үндүрген. Ол черле коңчуг чугула херек. Сууржун чурттаарының эки чүүлдерлиниң черле кым билбес боор! Кыштың соогун соок дивейн, чайның изиин изиг дивейн мал одарладып көжүп чорууру берге-ле ажыл. Аңаа белен-селен кижи шыдашпас. Ынчангаш ээлчеглиг кадат—үениң эргежок чугула негелдези-дир.

Ой шаа чылдар мурнунда массалыы-биле эгелээн ол чаагай херектиң байдалы ам кандыгыл? Ээлчеглиг кадат дугайы чүге шимээн чок барганыл? Баштайгы үезинде хойжу бригадаларга аажок эки культурлуг төптерни тургузуп турган чүве. Ындыг төптерге чылыг, чырык, делгем чурттаалга бажыңнары, делгем, арыг кызыл-булуң, чунар-бажың безин бар ышкажыгай. Ам чамдык черлерде ындыг бригада төптери ээнзирээн, ора-сомазы арткан, харын-даа кагдынган-дыр. Мооң чылдагааны чүдел? Ындыг чаагай херекти эгелээш, ону эчизинге чедирбейн, чаа, таарымчалыг чүүлдү дилеп тыппайн, ара соксап кааныңга хараадаар-дыр мен. Ону черле ара кагбайн уламчылап, хөгжүдер ужурлуг херек ышкажыл.

Чугаалажып көөрү-биле

Чажырып канчаар боор, ажы-биле чугаалаарга, ам бисте малчыннап чорууурларның хөй нуруузу назы дөгүй берген кижилер-дир. Мал ажылы биске мөңгеде турар апаар. Ылангыя бистиң республиканың байдалдарынга одарладыр мал ажылы улам хөгжүүр ужурлуг. Бүгү чүзүн малды шуптузун тургузу азыралче шилчидери чоокку үениң херээ эвес. Ону барымдаалаарга, мал ажылында улуг назылыг хоочуннарны аныяк кижилер солууру чайлаш чок. А аныяктарны мал ажылынга сундулуг болдурар төлээде, амыдырал-чурттаарының, ажылдаарының таарымчалыг, культурлуг байдалдарын тургузары эргежок чугула. Ындыг байдалдарны чүгле ээлчеглиг кадатты организастаарының ачызы-биле тургузуп болур. Тодаргайлаарга малчыннар чер кезип көжүп чорбас, суурларга чурттаар, малды ээлчежип кадарар ужурлуг.

Бо чугула ажылдың —кадатты ээлчеглиг кылдыр организастаарының байдалы ам чер-черде кандыг болуп турарын, чүү чедип алдынганын база чүү четпес болуп турарын, чүнү кылза чогуурун солун арыннарын дамчыштыр чугаалажып көөрү-биле бо чүүлдү бижидим.

Ө. ЧИҢМИТ.
Тес-Хем район.

РЕДАКЦИЯДАН: Бо чагааның автору Өөлет Эртинеевич Чинмит чугула айтырыгны көдүрген-дир. Одарладыр малда ажылдап турар малчыннарның ажылын ээлчеглиг кылдыр организастаар дугайында айтырыг 70 чылдарның эгезинде тургустунуп турганы шын. Ол талазы-биле эвээш эвес чүүлдер-даа кылдынган. Ынчалзажок ол чугула херек эчизинге чедир чоруттунмайн, ара сулараан. Ону барымдаалааш, бо талазы-биле чер-черде херек кырында боттуг байдалды «Шынның» арыннарынга база катап чугаалажып көөр деп редакция шиитпирлээн. Ынчангаш ээлчеглиг кадатты организастаар талазы-биле чер-черде мооңнеттинген дуржулганы, чедип алдынган чүүлдерни, моон соңгаар ону канчаар чорутса чогуурун совхозтарның удуртукчулары, мал ажылының тускай эртемниглери, малчыннар тодаргайы-биле бижип, санал-оналын солчурун редакция манап тур.

конкурска
Үжен үшкү кыш
Очерк

КАЙНААР-ДАА көөрге, кырак чылчырыктап турар: чаш харның арыг, өңгүрү аажок. Кадарчы хаваанга эр бениң холун холегелей туткаш хоюн эргилдир көргүлээн. Оларны таваар оъттап чоруур болган. Ынчалза-даа дураны-биле база катап топтаан: мурнунда кожагарда хойларның чуга харны казып турары илдеп көзүлген.

База бир кыштың келгени бо. Санаа үжен ийи кышты хой кадарып эрттирген. Оларның кандыызы-даа турган: соок болгаш улуг харлыг-даа, мырыңай каразы-даа. Оларның аразында белени турган бе? Чок. Мал бажы хорамча чок, чаш төлү менди алдынгылаан кыштар тургулаан-на харын, ынчалза-даа оларны ажып эртери база-ла белен эвес болгулаан. Кыш бүрүзү, бир эвес малчын боду эки хөделбес болза, кээргээр чүректиг эвес, ында кандыг-даа аажы-чаң бар.

Санаа Доюндупович 1948 чылда өгленгеш-ле, МЧАЭ-ниң каш хоюн кадарып эгелээн. Дөртен хире хойну хар кажаа эжип алгаш, кыштаткан. Даараазында чылдарда колхоз, оон соонда совхоз хоюн малдап келген. Чогум бичиизинде ада-иезиниң хуу хоюн кадарып, бо талазы-биле мергежилди ынчан-на шиңгээдип эгелээн. Ажы-биле чугаалаарга, бүгү назынында чаңгыс-даа катап хойдан чарылбаан малчын. Хой ажылынга ол хире «бажы каткан» кижи хирезинде, кышты канчап хүр ажарынга сагыш човап, эрткен үжен ийи кыштарда чыгдынган дуржулгазын сайгарып, таакпылап каап орары бо.

Боданып орарга, шынап-ла, белен кыш чок болган. Хойларга аът-биле далбый тыртып, чамдыкта харны хүүрек-биле чүс-чүс хойга эжип берип, хураганнарны кара шай-биле эмискиктээр ужурга-даа таваржып турган. Бичии донуруп алган сүдү-биле шай безин сүттээр эвес, иези хоза берген азы ырмазыраан хураганнарга бээр. Шаңда-чулук болгаш будук-бүрүнүң үнезин ол база эки билир. Ылангыя теректиң ажыг картын чүгле чем хуулдурарынга эвес, ижин-шөйүндүге эм болур дээш хураганнарга берип турар. Ол бүгүнү боду-ла тыптыиып, чыгдынып, болбаазырадып ап келген. Ооң иниттиниң малы дээш кызымаа оон-на илден.

Коммунист Санаа Доюндупович Чаанмай үжен ажыг чылдар дургузунда хой малдаарынга үлегерин көргүзүп, үргүлчү мурнакчыларның социалистиг чарыжының мурнуку одуруун ээлеп келген. Онгу беш чылда эки түңнелдерни ол чедип алган. Беш чылда мал бажын 98 хуу камгалап алган. Ол чылдың-на ортумаа-биле тос тонна эътти, тоннадан эвээш эвес дүктү кыргып ап келген.

КЕЖЭЭНИҢ мурнунда — хүндү» деп улустуң мерген чугаазы бар. «О. Шынаа» совхозта хүндүлүг кижилерниң бирээзи ол: өглерге — дөрже чаладыр, хурал-суглааларга — президиумга соңгудар, байыр-наадым болган черлерге бо-ла мактадыр. Ында Ленинчи юбилей медалы, Ленинчи хүндүлел бижик, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Хүндүлел бижии, социалистиг чарыштың тиилекчизиниң хөрек демдектери болгаш өске-даа шаңналдар бар.

Мурнакчы малчынның күш-ажылга кызымак, амыдыралга төлептиг болганынга ооң ачазы, ам сезен ажыг харлыг Доюндуп Ногаанович Чаанмайның ролю улуг болган. Ол оглун кара чажындан тура-ла сургап, чагыг-сөзүн берип чораан. Ам-даа болза «кажаан ишти ол эвес-тир бе, суг-суггадың, от-ыяжың белен бе?» деп орар. Оон оолдары болгаш кыстары — шупту хойжу. Октябрьның ачызында оларның мэгалыг-чаагай чурттап чорууруңга ол өөрүп орар.

Санаа Доюндуповичиниң ажылынга болгаш амыдыралынга дузалакчызы, деткикчизи оон кадайы болган. Ынчалза-даа очаланның хайындан малчын хой кадарган чылдарының барык-ла деӊ кезини алды чаш уруу-биле чурттап келген. Чаңгыс эр кижиге өскүс-чаңгыс уруглар азыраар туржук, чаңгыс катап аъш-чем кылыры, идик-хеп чууру безин белен эвес болгай. Бүгү бергелерни ол шыдажып эрткен. Мааа совет күрүнениң ачызы улуг болган: ясли-садик, интернаттан эгелээш, дузаламчы-акшага төгерикке чедир. А шаанда болза, та кандыг турган эртик.

Санааның уруглары ам чүгле улгаткан эвес, а кол-ла чүве—төлептиг кижилер болган. Оларның деӊ кезии өглүг-баштыг, уруг-дарыглыг. Георгий — совхозтуң мурнакчы чолаачызы, ийи уруглуг. Раиса — садыгжы, район Советиниң депутады. Андрей — ачазында дузалакчы кадарчы, көдээ Советтиң депутады. Москвага Олимпий оюннарын халас путёвка-биле көргеш келген. Розалия— профтехучилище дооскан, Самагалдайда тудугжу. Надя — Самагалдай эмнелгезинде санитарка, институт кирерингe белеткенип турар. Света — Кызылдың башкы институдунуң студентизи. «Кижи болуру чажындан» деп чүве ол-дур. Оларны ачазы кижизиткен.

САНАА Доюндупович онгу беш чылдың сөөлгү чылын база күш-ажылчы чедиишкиннер-биле доозуп турар. Ол төрүүр чүс хойга онааштыр 105 хураганны доруктуруп, хой бүрүзүнден-не ийи килограмм дүктү кыргып алган. Кыш берге болган-даа болза, ооң хою хорамчага таварышпаан: 99.6 хуузу камгалаттынган! Бо кышка база багай эвес белеткенген. Оон кезип, сөөртүп алган сигени безин 15 тонна, бөлген өдээ 10 тонна. Мурнакчы малчын республиканың кыйгырыг үндүрген совхозтарының хойжуларының деткивишаан. СЭКП-ниң XXVI съездизинге төлептиг ужуражыры-биле бо кыжын хой бажын хоратпазын, чүс хойга онааштыр чүстен эвээш эвес хураганны алырын, хойдан-на ийи килограмм дүктү кыргыырын хүлээнген.

Сарыг-оол АРТЫНА.

Чажывытан тараа ышкаш
Чаптып өттаан хойлар
сүрүүн
Кадарчызы дайгырып каап,
Хажыызында чортуп чору.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

Аныяктарны — хой ажылынче

ЧҮСТЕН-НЕ—210

Онгу беш чылдың сөөлгү чылы дооступ турар. Көдээ ишчилерниң, ооң иштинде аныяк хойжуларның бүгү кужу 1980 чылдың болгаш беш чылдың планныг онаалдаларын долдур база ажыр күүседиринче, мал ажылының бедик шынарлыг хөй продукциязын Төрээн чуртка бээринче угланган. Дыка хөй аныяк хойжулар бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжында киржип турар. Оларның аразында чазактың болгаш комсомолдуң шаңнал-макталын алганнар ковудээн.

Эрткен чылдың түңнели-биле аныяк үш хойжуга Ленинчи комсомолдуң шаңналын тывыскан. Оларның бирээзи — Узбек ССР-ниң Кашкадарья областының ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозунда улуг кадарчы Бобохон Менглиев. Эрткен чылын ол чүс хойга онааштыр 210 хураганны ап доруктурган. Оон-биле чергелештир чаңгыс баш хой-даа, хураган-даа хоратпаан.

Бобохон Узбекистанның ЛКСМ ТК-ның кежигүнүнге соңгуткан. ВЛКСМ-ниң XVIII съездизиниң болгаш Узбекистанның ЛКСМ-ниң XXI съездизиниң делегады. Ол ВЛКСМ ТК-ның «Мал ажылының аныяк мурнакчызынга» деп херек демдээ-биле, ВЛКСМ ТК-ның, Узбекистан ЛКСМ-ниң ТК-ның Хүндүлел бижиктери-биле шаңнаткан.

Чуртта комсомолчу-аныяктарның хойжу бригадалары ВЛКСМ ТК-ның «Беш чылдың маадырлары, күш-ажылдың хоочуннары — эң эки комсомолчу-аныяктар коллективинге» деп шилчиир Кызыл тугу дээш социалистиг чарышта идепкейлиг киржип турар. Бир муң рубль эдеринчилиг ол шаңналды эрткен чылын ийи бригадага — Бухара обласда Канимех районнуң «Шафиркан» совхозунуң база Семипалатинск обласда Маканчин районнуң «Аркалдинский» совхозтуң бригадаларынга тывыскан. «Шафиркан» совхозта аныяк хойжу Надир Шалабаевтиң удуртуп турар комсомолчу-аныяктар бригадазы обласка болгаш республикага социалистиг чарыштың чаңгыс эвес катап тиилекчизи болган. Олар онгу беш чыл планын эрткен чылын-на күүседиишкеннер. Бригада бо чылын чүс баш хойга онааштыр 185 хураганны өстүрген.

Казахстанда Гурьев обласстың комсомол организациязы сөөлгү чылдарда аныяктарны хойжуладыр талазы-биле элээн ажылдарны кылып чоруткан. Ында бо беш чылдың дөрт чылдарында 1500 оолдар болгаш кыстар, ылангыя ортумак школалар доозукчулары, өгбелерниң бурун ижин салгаан. Ажыл-агыйларда комсомолчу-аныяктарның 62 хойжу бригадалары ажылдап турар. Оларның кежигүннери 459 четкен. 1973 чылда аңаа чүгле 8 ындыг бригада турган. А 1979-1980 чылдарының кышкы үезинде безин 18 бригада немей тургустунган. Бригадалар шупту онгу беш чылдың болгаш бо чылдың онаалдаларын күүседипкен.

Мурнакчыларның бөгүнгү чедиишкинин даарта бүгүдениң болу бээр, ону дуржулга бадыткап турар. Комсомолчу Бобохон Менглиев ышкаш, чүс хойга онааштыр ийи чүстен эвээш эвес хураган алыр оолдар болгаш кыстар моон соңгаар улам-на ковудаар.

В. ЯКОВЛЕВ,
ВЛКСМ ТК-ның Көдээ аныяктар килдизиниң инструктору.

Болган таварылга

Шуурганныгда

Мөңгүн-Тайга районнуң девискээринге бо кыжын хар улуг чагган. Шуурганнап, бораннап турар хүннер бо-ла таваржы бээр. «Малчын» совхозтуң № 2 хойжу бригадазының кадарчызы, коммунист Шиилей Иргит Саадак арттың баарында Дөргүн деп черде 634 баш хураганны кыштадып турар.

Ноябрь 29-туң хүнүнде Шиилей хоюн аалындан ырак эвес мээс черге кадарып чораан. Ол хүн аяс турган. Дүъш чедип орда хадымарлап, хар чаап келген. Удавааанда хой-биле кадарчының аразы көзүлбестеп, шуурган дыңзып келген. Кадарчы хойларын аалче сүрер бодаан, кижи сагыжы ышкаш чүве кайда боор, хойлар шуурганга кактыргаш, сүрдүрбейн, сирт кырынче үнүпкен.

Ол үеде оглу, дузалакчы кадарчы, комсомолчу Сергей Шиилей ачазының хой кадарган черинче углай чоруткан. Шуурганнап турары чүү-даа көзүлбес. Ынчалза-даа хойларга албан четкеш, ачазынга дузалажырын комсомолчу Сергей ыяк шиитпирлеп алган. Саадакты ажып кээрге, шуурган намдаваан. Дүп дүжүп карангылаан. Ынчап чораш хойларын тып алган. Ачазы хойларының чанында оларын доңурбас дээш шимчедир сүрүп турган. Хойлар ийи үзүк черде. Адашкылар ийи үзүк черге хойларны бөлүп хондурган.

Эртенинде өгнүң херээжен ээзи Деспижек Иргит кадарчыларның хою-биле кады читкениниң дугайында медээни совхозтуң дирекциязынче дамчыткан. Ол хүн база шуурганнап хүнзээн. Совхозтуң улуг зоотехниги Демир-оол Доскаар баштаан 5 кижи хойжуларны дилеп чорупкан. Шуурганнавышаан турда олар артты карангылай бергенде ашкан. Дүне када чүү-даа көзүлбес. База черге хонганнар. Эртенинде хат-шуурган соксаан, чүгле ынчан кадарчыларны хою-биле тып алганнар. Ийи хонукта агаар-бойдустуң халавы-биле демиселге алашкылар ынчаар тиилеп үнген. Оларның хоюндан чаңгыс-даа баш хораваан. Чүгле алашкыларның арыннары, хол, буттары соокка доңуп, ужүгүлей берген болган.

Х. ЧҮЛДҮМ,
А. БЕГЗИ.

У Л У Г
КӨДҮРЛҮҮШКҮН - БИЛЕ

СЭКП-ниң ээлчеглиг XXVI съездизинге СЭКП ТК-ның «1981-1985 чылдарда болгаш 1990 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң кол угланыышкыннары» деп Төлевилелиниң бүгү чон бедик көдүрлүүшкүн-биле чугаалажып көрүп турар. Ук Төлевилел болза, кайгамчык улуг теоретиктиг болгаш практиктиг ужур-дузалыг документ-дир. Бистиң чуртувустуң коммунизмче улам ыңайгы хөгжүлдезиниң улуг сорулгалары ында тодаргай айыттынган.

Төлевилелди номчуп көөрге, ында айыткан сан-чурагайлар кижиниң сагыш-сеткилин чайгаар-ла өөртүп кээр-дир. Онгу беш чылда бистиң чуртувуска национал орулга 400 млрд. рубльге, үлетпүр продукциязы 717 млрд. рубльге, көдээ ажыл-агыйның продукциязы 50 млрд. рубльге ковүдээн-дир. Бо дээрге совет кижилерниң чаагай амыдыралын бедидер дээш Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың хүн бүрү сагыш салып турарының тодаргай херечизи-дир.

«Ак-Туруг» совхозтуң № 1 хойжу бригадазының малчыннары Кол угланыышкыннарның төлевилелин улуг көдүрлүүшкүн-биле таныжып көрген. Бистиң Төрээн чуртувустуң улам бурунгаар хөгжүлдезиниң келир он бирги беш чылда салдынган улуг сорулгалары чаа-чаа ажыл-херектерже оларны сорук кирген.

Төлевилел-биле таныжкаш, хойжу Кенен Чычан-оол мынча деп чугаалаан:

— Хой эъдин, дүктү, каракульду болгаш хой ажылының өске-даа продукциязын бүдүрерин бүгү хемчег-биле ковүдедир, малды өстүрерин болгаш баш санын менди кадагалаарын шиитпирлиг экижидер деп, кол угланыышкыннарның төлевилелинде айыткан-дыр. Ону чедип алыры малчыннар бистерден бүрүнү-биле хамааржыр апаар. Ол биске бедик харысалганы онаап турар-дыр. Ынчангаш малчын бүрүзү бодунуң бот-харысалгазын ханызы-биле медереп билип, моон соңгаар ийи дакпыр күженишкин-биле ажылдаар хүлээлгелиг.

Бригаданың хойжулары 1980-81 чылдың мал кыштаглаашкынын чедиишкинниг эрттирери-биле болдунар бүгү чүүлдерни кылган. Олар ам кызымак, шудургу ажылдап турар. СЭКП-ниң XXVI съездизин төлептиг уткууру-биле нитиниң малының баш санын, оон чаш төлүн онча-менди камгалап алыр дээш социалистиг чарыш хойжулар ортузунда калбарган.

М. БАЗЫР-САДЫ.
Улуг-Хем район.

Билип алыңар

АЗА-ОГУ

Аза-огу ховунуң хөй чылдыг үнүжү. Ол бистиң чуртувуста Казахстанда, Башкирияда, Тывада үнүп турар. Сөөлгү чылдарда Тывага үр кандаашкын болганындан ховунуң бо кандаашкынга шыдамык үнүжү хат-салгынның ооң үрезинин тараткаанындан чүгле ховуларда эвес, харын дагларда, мээстерде, эзим-аргалар кыдыгларында безин хөлчок үнгүлээн. Аза-огу малга коңчуг хоралыг үнүш. Тыва улус ону «аза-огу» деп адааны анаа эвес. Оон хой, өшкү, чылгы, теве аарыыр. Ынчангаш аза-огундан аараан малдарның аарыын «аза-огунуң аарыы» деп адаар. Аза-огунуң үрезини бир ужу чидиг, а өске ужу кудурук хевирлиг узун. Ынчангаш мал ол сигенни чипкенде ооң үрезиннери малдың өгүнге кадалыр. Тевениң чаактарының бестери ыжа бээр, боостаазының иштинге экирбес үттер бар апаар. Ынчаар аараан тевелер үр үеде хоочураар. Ол аарыгны 1928 чылда Ф. П. Пономаренко «Тевелерниң боостаазының ириңниг үттери» деп адаан. Бо аарыгдан хой хөйү-биле аарыыр. Хойнуң боостаазынче кадалырындан аңгыда, ылаңгыя аныяк, нарын дүктүг хойларның кежиниң алдынче киргеш, оон улам бүгү органнарынче кадалып кирер. Ооң түңнелинде хой чудап өлүр. Аза-огунуң оруун дамчып органимче халдавырлыг аарыгларның микробтары база кирип болур.

Аза-огудан малды камгалаарының бир кол аргазы аза-октуг одарларны, кыштаглар чоогун оът бышпайн турда, июнь айда кезери болур. Бир эвес мал чемгерер сиген аза-октуг болза, ону чүгле ылбырадып чымчаткаш малга бээр. Күскээр кыжын аза-огу хой кыштагларының девискээринге болганчок-ла хөй болур. Ол үеде ооң үрезини бышкан, кадыг болганындан коңчуг айыылдыг. Ынчангаш аза-огу үнген черге хойну кадарбас ужурлуг.

Тес-Хем районнуң «Чодураа» совхозунуң алдарлыг малчыны Иван Даңзурун чайын Шуурмактың Бай-Дагга хоюн семиртир.

— Бо черде аза-огу чок, а күзүн база аза-огу чок черлерге күзээр кижи мен. Ынчангаш хойнуң кужу эки, мал менди болур—деп ол чугаалап турар.

Ол ышкаш Таңдыда «Коммунизмниң херели» совхозтуң мурнакчы хойжулары Куулар Доржат, Ондар Хылдыгбай, Моңгуш Алдай-оол олар нарын дүктүг хойларны кадарып турар. Сөөлгү үеде ол совхозтуң одарларында аза-огунуң үнгени хой. Ынчангаш үстүнде ады үнген хойжулар Иван Даңзурун ышкаш, одарларны шын шилип ап турарындан оларның чыл бүрүде көргүзүглери эки болуп турар.

О. КАРА-ООЛ.
Республиканың уксаажыдылга каттыжыышкынының төп бүдүрүлгезиниң улуг зоотехниги.

Партияның XVIII область конференциязының делегады

ХАТТАН ДҮРГЕН ХАЛДЫП ОР

Милаажап Анандыевич Кара-Сал бүгү назынында бурунгу өгбелериниң ижи —мал ажылы-биле холбажып келген. Ол ам хүндүлүг дыштаныгларда. Ажы-төлү ада-иезиниң соон салгап, хойжу болу бээрин ол күзеп чорзажок, оларының эртем-билиг-биле чепсегленгеш, улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында ажылдап, чоңга төлептиг бараан болуп чоруй барганнар. Ында багай чүү деп, улуг бухгалтер, зоотехник, комсомол организациязының секретары дээш кыстарының албан-ажылдары безин аңгы-аңгы. Бирээзинден өскези шуптузу коммунистер. Оларның аразында чаңгыс оол бар. Ону Кыргыс-оол дээр, ынчангаш ийикпе, эр боор эзенгиден тептиниптер апаргаш-ла, эргежок чугула чолаачы мергежилди ол амыдыралының судалы кылдыр шилип алган.

Ынчан 1973 чыл турган. Кызылдың автошколазынга өөренип кирер бетинде Кыргыс-оол Кара-Сал «Чаа орук» совхозтуң мурнакчы чолаачызы, коммунист Михаил Дамбага элээн үр чүдүрүкчүлеп ажылдаан. Ынчангаш ооң бичии чажындан-на техникага сонуургалы улам быжыгып, бо талазы-биле баштайгы билиглерни ол ынчан алган. Ооң соонда автошколага өөренгени ооң билиин улам ханылаткан. Теоретиктиг быжыг билиглерни ам практиктиг ажыл-херектер-биле бадыткаар апаар. «3-кү класстың чолаачызы» деп даштында бижип каан биче дептержигешти хойлапкаш, өскен-төрээн черинге оол өөрүшкүлүг хап келген. Кады дооскан ийи эжиниң бирээзи Владимир Өнерни—Ленин аттыг совхозче, а өскези Бады-Мөңге Лаажапты «Мөренче» ажылдаары-биле үдеп каан. А бодунуң районнуң бүгү-ле чурттакчылыг суурларын найысылал Кызыл-биле тудуштурган оруктар белдиринде Бай-Даанга артып, конторага эртежик чеде берген. Ынчангы колхозтуң даргазы аныяк чолаачыны өөрүшкүлүг хүлээп ап, шынзылганың иштинде бижимелдер-биле таныжып ора чугаалаан:

— Өскен-төрээн черин болганда орук-чирикти, оңгул-чиңгилдерни эки билир кижи болгай сен. Ол чорук техниканы камныг эдилээринге эргежок чугула. Мурнунда Дамба ийилээн бистиң девискээривистиң ырак-чоок булуңнарынга үргүлчү чедип турган болгай силер. Ындыг-даа болза, бир дугаар тускайлан автомашина башкарып эгелээр деп турар-дыр сен. Эге баштай кадыр-берт черлери эвээш мурнуу ховуже сени ажылдадып чорудар деп бодал бар. Бай-Хөлде Кипаа Ынаалай удурткан 2 дугаар хойжу бригадага барып суг сөөртсүңзе кандыгыл? Аңаа ажылдап турган хоочун эшке чүък сөөртүр чаа автомашина хүлээдип бээривис ол —дээш, дарга эрниң холун дыңзыг туткан.

Чогуур хыналданы чорудуп, бир чамдык механизмнерни дыңдыткаш, аныяк чолаачы Бай-Хөл кайы сен дээш хапкан. Хүн эрткен тудум-на машиназының кандыг-бир чедер-четпезин ол доразын эскерип, удур-ла эдип ап турган. Даандырган ажыл-ижинге эдигип, элээн хөңүй бергенде ону Совет Арминың хүрээлелинге албан-хүлээлге эрттирери-биле кыйгырткан. Чүге-даа торулбас күчүлүг шериг техниканы ол аңаа «чүгеннеп» мунган. Ийи чылда чүү боор. Улай-улай шуужуп эрте берген. Солдат кителин безин уштуп четтикпээн курлавырда дайынчыга районнуң шериг комиссариады райпога барып ажылдаарын сүмелээн. Ынчан ук организацияга чаа автомашиналар келген, Кызылдан бараан сөөртүр арга-дуржулгазы бедик чолаачылар дарый негеттинип турган. Ол күзелдиң-биле чөпшээрешкен. Ырда кирген Тарлашкын, төөгүге арткан Чээрен, Калдак-Хамар... Моон мурнунда ол кыш-чай чок болап чеже-даа чораан. Каракты шийиптерге, кайда кандыг доъш, кудургай безин бары көстүп келир. Ам база оладып чыл чыгыы халдып келген. Айыттынган үе иштинде безин улус ажыл-агыйынга эргежок чугула чеже чүъкту ол сөөртпээн дээр. Баарда—бараан, а кээрде алгы-кеш, дүк, а чамдыкта хой-өшкү-даа чедирип кээр-ле.

Ынчап турда, дөрт чыл бурунгаар, шагның эң чаагай чайгы шааның ортан үезинде Эрзин суурга «Тыва совхоз тудуг» каттыжыышкынының 5 дугаар кожуп чоруур механизастаттынган колоннаазы организастаттынып тургустунган. Баштайгы ажыл-чорудулгага ажыглаары-биле бир ГАЗ-52 маркалыг автомашинаны каттыжыышкын Эрзинче чоруткан. КМК-ның ынчангы удуртулгазы ук автомашинага чолаачылап ажылдаары-биле Кыргыс-оол Кара-Салды чалаан. Мөзүлүг, топтуг томаанныы маңаа дөгүм болганын колонна тургустунганындан эгелээш-ле ооң бүдүрүлге-техниктиг килдизиниң начальниги ам ында партия организациязының секретары Алдын-оол Дажы-Санмаевич Донгак бөгүн чугаалап орар.

Ынчангы үени амгы байдал-биле деңней көрүптер болзувусса, өзүлде тодаргай көстүп келир. Ам ГАЗ-52, 53, ЗИЛ-157 маркалыг автомашиналарның саны безин чээрби ырак та ашкан. Ооң кадында МТЗ-52, ДТ-75 тракторлар, экскаватор чергелиг техника база мында кайы хөй. Коллектив эгезинде 3-4 кижи турганындан ам 130 кижи чедир өскен. Туруп келгенинден бээр эрткен үеде КМК район база совхозтар төптеринге та чеже чуртталга бажыңнарын тудуп, ажыглалга киирбеди дээр! Оон-биле чергелештир малчын коданнарга хой, инек кажааларын олар хире-чергези-биле тудуп келген. Баштай тудугларны мыш-биле колдады тудуп тургузуп турган болза, ам туйбу-биле тудар апарган. Район төвү Эрзин суурда 720 олуттуг школа амгы үеде туттунуп турар объектилерниң чүгле бирээзи. Ону келир 1981—1982 өөредилге чылында бүрүн доозуп, ажыглалга киирерин бо КМК-ның тудугжулары боттарының социалистиг хүлээлгезинде айыткан. А бөгүн ооң база «Нарын» совхозта 400 олуттуг Культура бажыңынга болгаш өске-даа келир 11-ги беш чылдың чугула тудугларынга эргежок чугула тудуг материалдары үзүктел чокка кээп эгелээн.

Оларның хандырылгазы чолаачының чымыштыг ижинден кол хамааржыр. Материал-биле хандырылга эки-ле болза кайда-ла бир бажың, азы мал кажаазы өй-шаанда ажыглалга кирер дээрзин ук КМК-ның эгезин салган, 25 харлыында-ла хоочун дирткен мурнакчы чолаачы, коммунист К. М. Кара-Сал медерееп билир. Ынчангаш бир эвес херек болза, орай-кежээ, дүн-хүн-даа дивес ол узун орукче үнеринге кезээде белен. Ооң кадында ол коллективте профэвилел месткомунуң, улусчу контроль бөлүүнүң, комсомол комитединиң кежигүнү, администрацияның ажылын контрольдаар парторганизацияның комиссиязының даргазы. Хөй-нийти ажылдарынга ол чүгле четтигип турар эвес, а бердинген даалгаларын бүгү тала-биле эки күүседип келген дээрзин мында чугаалажып турар. Ынчангаш мурнакчы чолаачы, идепкейлиг хөй-ниитичи Кыргыс-оол Милаажапович Кара-Салды Эрзинниң коммунистери партияның XVIII область конференциязының делегадынга соңгаан.

С. МОНГАЛ.

АМГЫ НЕГЕЛДЕЛЕР ЁЗУГААР

Республиканың чырыдыышкын ажылдакчылары партияның XXVI съездизин төлептиг уткуур, оңгу беш чылды чедиишкинниг доозар дээш бедик көдүрлүүшкүннүг ажылдап турарлар. Оңгу беш чылда школаларның материалдыг баазазы быжыгып, өөредилге-кижизидилге ажылының деңнели бедээн. Башкы кадрларның идей-политиктиг болгаш методиктиг билиг-мергежили арга-дуржулгазы бедип турары көскү.

Чамдык сан-түңнерден алгаш көөрге мындыг: 1975 чылда республикага 78 ортумак, 54 сес чыл, 24 эге школа турган болза, амгы үеде 96 ортумак, 36 сес чыл, 16 эге школа ажылдап турар. Эрткен өөредилге чылында школаларның ниити өөредилге деңнели 99.2 хуу болган. 2103 класс, 2319 башкы долу шынарлыг өөредилгени чедип алган. Эң бедик түңнелдерни Бии-Хем, Таңды районнарының, Кызыл хоорайның школалары чедип алган.

Бо өөредилге чылында даштыкы дылдың (4, 9, 10 кл.), күш-ажылдың (9, 10 кл.), бойдус эртеми (4 кл), физика, математика (10 кл.), черчение, чурулга башкылары чаа өөредилге планнары-биле ажылдап эгелээннер.

Өөредилгениң бедик көргүзүглүг болуру өөредилге-кижизидилгелиг ажылды чөп организастап тургусканындан, ол ышкаш кичээлди бедик деңнелге эрттиреринден аңгыда бүгү школаларга кабинет системазын канчаар тургусканындан, ону методиктиг ажыл чорударынга канчаар чөп ажыглап турарындан база хамааржыр. Эртемнер аайы-биле методика ажылын районга-даа, школа бүрүзүнге-даа чогумчалыг тургусканындан, башкыларның бот-билиин бедидер дээш бот-тускайлан өөредилгезинден база бүгү-ле чүүлдер хамааржыры чугаажок.

Амгы үеде республиканың школаларында мастерскаялардан аңгыда эртемнер аайы-биле 819 кабинет, класс-кабинеттер бар. Бо талазы-биле багай эвес ажылдарны Барыын-Хемчикте Кызыл-Мажалыктың № 1 (директору С. Х. Ондар), Ак-Довурактың сес чыл (П. Д. Сундукова). Ак-Довурактың кежээки (директору И. В. Сотников), Кызыл хоорайның № 2, 4, 14 (директорлары З. С. Куулар, Л. Н. Деменская, Л. А. Галактионов) школалары чорудуп турар. Бо школаларда кабинеттер негелдеге дүүштүр дериттинген, материалдыг баазазы байлак. Оларның баазазынга башкыларның методиктиг каттыжыышкыннарының ажылы организастаан. Ук школалар мурнакчы дуржулга солчулгазының организастаарының төптери болу бергилээн. Методика ажылын харылаар ужурлуг методистер Н. П. Вдовина (Барыын-Хемчик), В. И. Лавреенкова (Каа-Хем) база В. И. Левашова (Кызыл хоорай) ук ажылды эки тургускан.

Партияның XXVI съездизинге СЭКП ТК-ның Төлевилелинде улус өөредилге ажылдакчыларынга чугула сорулгаларны салып, дараазындагы беш чылдарда улус өөредилгезиниң улам бедик темпилиг хөгжүүрүн партия планнап турар. «Улус өөредилгезиниң системазының улам ыңай хөгжүлдезин хандырар» деп Төлевилелде бижээни ооң бадыткалы болур. Бүгү талалыг эртем-билиглиг, коммунистиг мөзү-шынарга кижизиттинген, бедик медерелдиг аныяк салгалды кижизидерни бистерниң, башкыларның хүлээлгевис.

Кабинет системазынче шилчилгеде улуг четпестер бар, ук ажыл чамдык районнарда хөлчок оожум чорул турар. Кызыл районда Көк-Тей, Кара-Хаак, Сукпак, Кунгуртуг, Кур чер, Улуг-Хемде Арыг-Үзүү, Ак-Туруг школаларында байдал мындыг. Мындыг янзылыг байдал өске районнарда база бар. Ооң бир кол чылдагааны материалдыг баазаның чегейинде. Ону чогумчалыг шиитпирлээр үе келген.

Республиканың башкылар билии бедидер институду эрткен өөредилге чылында райончарже 120 ажыг тус-тус, бөлүк база бригадалыг үнүүшкүннерни чорудуп, башкыларга семинар-практикумнарны, консультацияларны, методиктиг дузаны чедирген. Дуржулга солчулгазынче кичээнгейни улгаттырган, лекция, беседалар, практиктиг кичээлдерни эрттиреринге арга-дуржулгалыг башкыларны хөйү-биле киириштирип келген. Район башкыларының каттышкан семинарларын Чадааның № 1, 2, Кызыл-Мажалыктың № 1, 2, Кызыл хоорайның № 1, 2, 4, 14, 15 база Тураның № 1, 2 школаларының баазазынга эрттирип турган бис.

Кызылдың № 7 школазының коллективи «Амгы үениң негелделеринге дүүштүр кичээл эрттирериниң методиказын улам экижидер» деп кыйгырыг-биле каш чыл улаштыр ажылдап келген. Ол школада методиктиг каттыжыышкынның удуртукчузу Ф. Д. Петрова «Өөреникчилерге ханы билиг, быжыг чаңчылдар бээринге орус дыл кабинединиң ужурлуг дузазы» деп темага ажык кичээлди бедик деңнелге эрттирген. Бо школада өөреникчилерниң билиг деңнели бедик болуп турарын Чырыдыышкын Министерствозунуң чорупкан хыналда ажылдарының түңнели херечилеп турар.

Оон-биле чергелештир Алдан-Маадыр (Чөөн-Хемчик), Солчур (Өвүр), Сарыг-Септиң № 2 (Каа-Хем), Арыг-Бажы (Улуг-Хем) школаларында методиктиг ажыл багай эвес болуп турарын айтыр апаар.

Башкылар билии бедидер институт школаларже 90 хире рекомендацияларны чорудуп. Аңгы-аңгы эртемнер аайы-биле 30 ажыг башкының арга-дуржулгазын тарадып нептереткен. Ооң чижээнге Кызыл-Мажалык № 1 ортумак школазында күш-ажыл башкызы С. Б. Күжүгеттиң, Эрги-Барлык школазының партия организациязы-биле «Хемчик» совхозтуң парткомунуң кады ажылы, Тураның № 2 школазының «Шенне» деп дуржулга участогунуң, Тураның № 1 школазының башкызы Д. Г. Беленкованың «Даштыкы дыл кичээлинге кижизидилге ажылы», Кызылдың № 11 школазында И. Н. Добычинаның «Амгы совет литературада В. И. Лениниң овур-хевири» деп темага дуржулгазын школаларже тараткан.

Чүгле өөредилге талазы-биле методиктиг дуза көргүзери-биле кызыгаарлаттынмайн, харын класстан дашкаар кижизидилге ажылының талазы-биле башкыларга дузалап турар бис. Республиканың аныяк туристер, натуралистер, техниктер станциялары база улуг дузаны көргүзүп келген.

Методиктиг ажылдың база бир хевиринге педагогиктиг номчулгалар болгаш эртем-практиктиг конференциялар хамааржыр. «Өөреникчилерниң идей-политика талазы-биле кижизидилгезиниң айтырыглары», «Тыва школаларга орус дыл башкылаашкынын улам сайзырангайжыдары», «Кежээки школаларга өөредилге-кижизидилге ажылын экижидериниң аргалары» деп темаларга эртем-практиктиг конференциялар эрткилээн.

Билиг бедидер институт ырак черлерде көдээ школа коллективтеринге дузалажыры-биле тускай планны кылгаш, үнүүшкүннерин кылып турар. Бо ажылдарны чорударынга Кызылда күрүнениң педагогика институдунуң физика-математика, биохимия, филология, педагогика кафедралары, Национал школаларның эртем-шинчилел институдунуң тыва лабораториязы дузалап келген.

Башкылар ортузунга методиктиг ажылды ханы утказынарлыг чорудуп турар. Каа-Хем, Барыын-Хемчик райкүүскомнарының, Кызыл хооркүүскомнуң улус өөредилге килдистериниң методика кабинеттерин үстүнде демдеглеп-вис. Хуралдарга янзы-бүрү чугула айтырыгларны шиитпирлеп, дуржулгалыг, ат-сураглыгларның арга-дуржулгазын тарадып нептередип турар.

Өөредилге-кижизидилге болгаш методика ажылын улам экижидер талазы-биле янзы-бүрү айтырыгларны Чырыдыышкын министерствозунуң коллегиязы, бистиң институттуң Соведи доктаамал чугаалажып, чогуур түңнелдерни үндүрүп, четпестерни чайладыры дээш тодаргай хемчеглерни ап чорудуп турар.

Башкы кадрлар-биле ажылда чамдык чедимче чок чүүлдерни айтыры чугула. Эртем-техникада чаа-чаа ажыдыышкыннар, аңаа даянган ажыл-агый, амыдырал школа программазынга чаартылга, негелделерин киирерин негеп турар. Башкылар-биле ажылче Тес-Хем, Улуг-Хем, Бай-Тайга, Чөөн-Хемчик райкүүскомнарының улус өөредилге килдистери чугула кичээнгей салбайн турарын айтыры артык эвес. Ылангыя бо районнарның чамдык школаларында орус дыл, математика база өске-даа чамдык эртемнерниң башкылаашкынында четпестер бары хыналдалар үезинде илереттинген. Башкыларның идей-теоретиктиг деңнелин, билиг-мергежилин доктаамал бедидеринче районо, школа удуртукчулары доктаамал сагыш салыры чугула. Билиг чедип алырының бүгүле аргаларын бүрүн ажыглаарын чедип алыр апаар.

С. ООРЖАК.

Республиканың башкылар билии бедидер институдунуң директорунуң оралакчызы.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

ТӨӨГҮЛҮГ ДОКУМЕНТ

ОТТАВА. (СЭТА). «1981—1985 чылдарда болгаш 1990 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннары» деп СЭКП ТК-ның төлевилели төөгүлүг улуг ужур-дузалыг документ болуп турар. Совет кижилерниң чаагай чоруун улам ыңай экижидери он бирги беш чылдың кол сорулгазы болуп турар деп, Канаданың Коммунистиг партиязының Чиңгине секретары Уильям Каштан медеглээн.

Беш чыл планында айыткан үлетпүр болгаш кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң моон соңгаазргы өзүлдези Совет Эвилелиниң экономиктиг туруштарының улам ыңай быжыгар дугайында херечилеп турар болгаш делегейге ооң авторитедин улам бедик көдүрер деп, У. Каштан демдеглээн. Барыын чүктүң капиталистиг кол чурттарының чагырыкчы бөлүктериниң өштүкчөңгээлиг айыылдыг планнары-биле холбаштыр социализмниң чаалап алыышкыннарын камгалаарынга эргежок чугула ССРЭ-ниң камгалал күчүзүн быжыглаары улуг ужур-дузалыг болуп турар деп, ол чугаалаан.

Совет Эвилелиниң ээлчеглиг беш чыл планы СЭКП-ниң, Совет чазактың болгаш совет улустуң бүзүрелдиг чоруунуң, тайбыңны камгалап ап болурунга быжыг бүзүрелдиниң тодаргай херечизи болуп турар деп, Канаданың коммунистериниң удуртукчузу онзалап демдеглээн.

Совет экономиканы өстүрериниң планнарын Канаданың экономиктиг байдалынга хамаарыштыр деңнелгени У. Каштан кылган. Ханы кризис капиталистиг делегейни, ылангыя бистиң чуртувусту силгип турда, Совет Эвилели улуг чедиишкиннерлиг болуп турар деп, ол чугаалаан. Шак ындыг байдал болза социал-экономиктиг ийи системаларның үндезин ылгалдыын, удурланыышкаан херечилеп турар-дыр. Канаданың чоокта чаа хүлээп алган бюджединде ажылчы чоннарының амыдырал деңнелин улам ыңай чавызадыры херек кырында көрдүнген.

ФРЕЛИМО ПАРТИЯНЫҢ ТК-ЗЫНЫҢ ПЛЕНУМУ

МАПУТУ. (СЭТА). Мозамбик революциязының 80 чылдарда кол сорулгазы — социалистиг экономиканың үндезиннерин тургузары болуп турар. ФРЕЛИМО партияның даргазы, Мозамбик Улус Республиканың президентизи С. Машел партия ТК-ның VIII пленумунга ол дугайында медеглээн. Дараазында чылдарда үш кол сорулгаларны — 10 миллион ажыг кижи чурттап турар кедээге кооперастаашкынны чорударын, аар үлетпүрну, бирги ээлчегде металлургияны тургузарын, күрүне секторун улам ыңай быжыглаарын ол айыткан.

Чоннуң ажылдаар черлерин ийи катап көвүдедири, ажылчы чоннарның хереглелдерин хандырары, делегейге кады ажылдажылганы, хамыктың мурнунда социалистиг күрүнелер-биле кады ажылдажылганы улам-на калбартыры — бистиң сорулгавыс болуп турар деп, ол чугаалаан.

Мозамбикке социализм дээш демиселге ийи кол угланыышкыннарже — даштыкыже үндүр садар продукцияны бүдүрерин көвүдедиринче болгаш чоннуң рис, картофель, кукуруза, кызыл-тас, саржаг хереглелдерин хандырарынче кичээнгейни угландырар ужурлуг бис деп, С. Машел айыткан.

Тодаргай планнаашкынга үндезилээш, экономика өзүлдезиниң бедик темпилерин, транспорттуң, даштыкы садыгның системазының ажыктыын хандырарының чугулазын партия болгаш күрүнениң удуртукчузу демдеглээн. Массалар ортузунга партийжи ажылдың бедик деңнели-биле, партияның хүрээлелинге ажылчыннарның болгаш тараачыннарның эң-не медерелдиг кезиинден чаа кежигүннерни хүлээп алыры-биле ол сорулгаларны шиитпирлээр ужурлуг бис деп, С. Машел демдеглээн. Политиктиг ажыл болза салдынган сорулгаларны мозамбик улустуң чедип алырының магадылалы болур.

ССРЭ-биле болгаш социалистиг өске-даа чурттар-биле найыралдыг харылзааларның болгаш эп-сеткил каттыштырылгазының улам ыңай калбарганын С. Машел онзалап демдеглээн. Мозамбик Улус Республиканың партия-күрүне делегациязының Совет Эвилелинге найыралдыг тускай аян-чоруу болза бистиң революциявыс Октябрьның социалистиг Улуг революциязындан чарылбас болгаш ооң-биле тудуш харылзаалыг дээрзин тодаргай херечилеп турар деп, ол медеглээн.

УКП ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУ

БУЭНОС-АЙРЕС. (СЭТА). Уругвайның Компартиязының Төп Комитеди бо чылдың декабрьның эгезинде бодунуң пленумун эрттиргенин ам билдиине берген. «Конституцияга» хамаарыштыр чоннуң санал-оналын чоокта чаа алган үеде уругвай улустуң тиилелгезиниң түңнелинде чуртта тургустунган политиктиг чаа байдалдың дугайында УКП ТК-ның бирги секретары Родней Арисмендиниң илеткелин пленум дыңнап чугаалашкан болгаш ону бир үн-биле чүүлдүг деп санап көрген. Чуртта чагырыкчы ёзу-чурум «Конституция» дээн хоозун документизин чоңга албадап чыгаарын оралдашкан турган.

Уругвай улуска кыйгырыгны пленумнуң киржикчилери хүлээп алган. Санал-онал алыышкынының үезинде чедип алдынган тиилелгениң түңнелинде чуртка хосталга болгаш демократия дээш демиселдиң чаа перспективаларының ажыттынганын ол кыйгырыгда демдеглээн.

Политика талазы-биле хоругдаткан бүгү кижилерни хостаарын, истеп-сүрүүшкүннерни соксадырын, политиктиг партияларның, профэвилелдериниң болгаш хөй-ниити организацияларының хостуг ажылдаарын хандырарын пленумнуң киржикчилери шынгыы негээн. Ол сорулгаларны чедип алыр болгаш депшилгелиг күштерниң чаңгыс эви дээш, төрээн чурттуң национал эрге-ажыктары дээш, чоннуң хостуг эргелерин болгаш демократияны катап тургузар дээш соксаал чок демиселди Компартия моон соңгаар-даа шиитпирлиг чорудар деп, ол документиде демдеглээн. Уругвай улус-биле эп-сеткил каттыштырылгазын илергейлээринче делегейниң демократтыг күштерин пленум кыйгырган.

Сальвадор улустуң маадырлыг демисели-биле эп-сеткил каттыштырылгазын илергейлээн болгаш Парагвайның Компартиязының ТК-зының бирги секретары Антонио Майдананы хостаарын негээн политиктиг резолюцияны пленум база хүлээп алган.

ПЕРСИД МУГУЛДУРУ: ийи доктрина — агрессия болгаш тайбың

Делегей ниитилежилгезиниң кичээнгейи барык ийи чылдарның дургузунда Персид мугулдурунуң зоназынче угланган туруп турар. Ынчаарга АКШ-тың империалистиг бөлүктериниң хөделиишкиннериниң түңнелинде делегейниң ол районну дүшкүүрлүг чоруктуң улам-на айыылдыг одаа болу берген.

Америк нефть монополиялары нефть байлактыг ол районче шагда-ла кадалы берген болгаш бодунуу кылдыр санап турар. Персид мугулдурунуң чурттарының бүрүн эргелерин олар каржызы-биле үревишаан, он-он чылдарның дургузунда ук чурттарның бойдус байлаан үптеп келген. Делегейниң ол кезээнде улустарның национал-хосталгалыг демиселиниң күштелгенинден корткан Дж. Картерниң администрациязы Иранга революция тиилээн соон дарый Персид мугулдурунуң зоназын АКШ-тың «амыдыралчы чугула эрге-ажыктарының районнуу» кылдыр чарлаан болгаш америк шериг күжүн ынаар чорудуп эгелээн. Персид мугулдурунуң күрүнелеринге удур агрессияның болгаш албадаарының доктриназы кандыг сорулгалыг болуп турарын АКШ-тың чазааның тускай албан кижилериниң медеглелдери херечилеп турар. Чижээ, «нефть курлавырларын камгалаарының эргежок чугулазын» Вашингтон удуртулга болдуруп турар деп, АКШ-тың камгалал министри Г. Браун «Нью-Йорк таймс» солунга интервьюзунга медеглээн. Өскээр чугаалаарга, өске улустарның байлаан моон соңгаар-даа ындыр арын-нүүр чогу-биле үптээр деп ол бодап турар-дыр.

Делегейниң ол районунга гегемонистиг угланыышкынны пентагон боттандырбышаан, Каттышкан Штаттарның эриктеринден хөй муң километр ырак черде Персид мугулдурунуң зоназынга «күчүлүг шериг чудурууи» тургузуп эгелээн. Төөгүде кажан-даа турбаан кедергей хөй шериг-далай күштерин болгаш боо-чепсекти АКШ амгы үеде Индий океанда болгаш Персид мугулдурунда мөөңнээн болуп турар. Ында 40 шериг корабльдерин болгаш сугжу үш авианосецтер бар. Оларның кырында 200 хире самолёттарны чудурген. Шериг-десант суднолорда 1.800 америк далай чадаг-шериглери бар.

Ниитизи-биле 200 муң чедир шериглиг «дүрген хөделириниң» интервенция күштерин тургузар дугайында шиитпирни Дж. Картерниң администрациязы база хүлээп алган. Чугула болганда ол шериглерни Персид мугулдурунче эң кыска хуусааның дургузунда чорударын Пентагон планнап турар. «Дүрген хөделириниң күштерин» боо-чепсек, одаар чүүл-биле чогуур үезинде хандырар сорулгалыг 7 корабльдерни АКШ Индий океанның бассейнинде тургускан деп, АКШ-тың президентизиниң национал айыыл чок чорук талазы-биле дузалакчызы З. Бжезинский Монреалга сөөлгү чугаазынга медеглээн. «Агаар көвүрүүн» тургузарынга хереглээр кылдыр реактивтиг 300 транспорт самолёттарын болгаш турбовинтилиг 500 самолёттарны АКШ база белеткеп алган. Тактиктиг ужар чүүлдүң шериг кезектерин делегейниң ол районунче каш-ла шактың дургузунда, а бүдүн дивизия шериглерни — ийи неделяның дургузунда октап болурун америк шериг командылалы санап көрген. Ол бүгү шериг машиназы Персид мугулдурунуң кайы-даа чуртунче халдап магат чок.

Делегейниң ол районунга шериг баазаларын АКШ база калбартып, чаа баазаларны немей тургузуп, эргилерин чаартып турар. Ол шериг баазаларының эң-не улуу— Диего-Гарсия ортулукта америк шериг баазазы болуп турар.

Милитаристиг ол белеткелдер-биле Ак бажың кызыгаарлаттынмайн, Чоокку болгаш Ортаакы Чөөн чүктүң районунга АКШ-тың удуртулгазы-биле шериг блогун тургузарының планнарын база белеткеп турар. Ол планнарның дугайында Монреалга чугаазынга З. Бжезинский демдеглээн. Тургузар деп турар шериг блогун «тус черниң айыыл чок чоруунуң тургузуу» деп, ол адаан. НАТО хевирлиг шериг-политиктиг чаа организацияны Персид мугулдурунуң зоназының чоогунга тургузар деп турарын АКШ-тың Чоокку Чөөн чүкте шериг-далай күштериниң командылакчызы турган адмирал М. Бэйн Италияның «Република» солунунга интервьюзунга дорту-биле медеглээн.

АКШ-тың тус черде шериг-стратегтиг эрге-ажыктарын камгалаар сорулгалыг ол шериг блогунга Оманда, Сауд Аравиязында, Катарда ышкаш реакцылыг ёзу-чурумнарны киириштирерин Вашингтон планнап турар. Делегейниң ол районунуң күрүнелериниң шилип алганы кая-даа каттышпазының эргезин Дж. Картерниң администрациязы бичии-даа барымдаалавайн турар.

Боттарының дайынзырак белеткелдерин агартыр дээш АКШ-тың чагырыкчы бөлүктери Персид мугулдурунга «совет кыжаныышкыны» дээр хоозун чулчуруушкунун сөөлгү үеде кедергей өскүдүп турар. Совет Эвилели Персид мугулдурунуң нефть курлавырларынче кадалып кире берген деп чулчуруурундан безин олар чалданмайн турар. ССРЭ эвес, а чогум-на АКШ Чоокку болгаш Ортаа Чөөн чүктүң нефтизин соруп, ынаар хөй шериглерин чорудуп турары бүгү делегейге билдингир болгай.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневтиң Индияның парламентизинге бодунуң чугаазынга айытканы тодаргай болгаш чогумчалыг саналдары Совет Эвилелиниң тайбыңга ынак угланыышкынының база бир чаа херечизи-дир. Ол дээрге — Персид мугулдурунуң районунга тайбыңны болгаш айыыл чок чорукту хандырарынче угланган комплекстиг программа-дыр. Делегейниң ол районунга даштыкының шериг баазаларын тургуспас дугайында ССРЭ-ниң, АКШ-тың, Кыдаттың, Японияның болгаш өске-даа чурттарның талазындан хүлээлгени алырын, ядролуг болгаш массалыг узуткаашкынның кандыг-даа чепсээн аңаа тургуспазын, ол районнуң чурттарынга удур күштү ажыглавазын азы күш дегээр деп кыжанмазын, оларның иштики херектеринге холгаарлавазын, шериг эвилелдеринге оларны хаара туппазын ол программада айыткан.

Делегейниң эң чугула ол районунга чогумчалыг, тайбың болгаш шөлээн байдалды тургузарынга бүгү тала-биле идиги бээр хемчеглерни Совет Эвилели саналдаан. Совет саналдарны Персид мугулдурунуң күрүнелеринде болгаш бүгү делегейде улуг кичээнгей-биле уткааны таварылга эвес.

(СЭТА).

ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛ

Болгар Улус Республиканың партия, күрүне, ажыл-агый болгаш хөй-ниити активиниң национал чөвүлел хуралы чурттуң найысылалы София хоорайга болуп эрткен.

Болгарияның Коммунистиг партиязының ТК-зының бирги секретары, Болгар Улус Республиканың Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы Т. Живков 1981—1982 чылдарда болгаш дараазында беш чылда чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң чамдык айтырыгларының талазы-биле ол чөвүлел хуралга илеткел кылган.

(СЭТА).

Космосче ужудуушкун кылган соонда совет-куба каттышкан экипажтың кежигүннери Юрий Романенко биле Арнальдо Тамайо Мендес Кубага чорааннар.

ЧУРУКТА: Кубаның Ажылчы чонунуң Гаванада профтөвүнге космонавтыларның чорааны. Олар ук төпке «Монкаданың Маадырлары» деп тугун белекке бергеннер. Космонавтылар ону космос кораблинге ап чорааннар.

**А. ПУШКАРЕВТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.**

АКЫ-ДУҢМАЛЫШКЫ ЧОРУКТУҢ АЧЫЗЫ

Каошонның разрезин ажыткан түңнелинде Вьетнамның дагжылары чылда хөмүр-даш тывыжын бир миллион тоннага немей көвүдедир аргалыг болган. Вьетнам Социалистиг Республиканың чарлыын ёзугаар ол разрезти чаартырының төлевилелин совет специалистер чогааткан.

• • •

Акы-дуңма Вьетнамның соңгу талакы девискээринде Куангниньның хөмүр-даш бассейниниң чаа бүдүрүлгезин ажыглалга кирген. Хөмүр-даш тывыжының чаа разрезин ажыглалга киирген-биле холбаштыр ында хөмүр-даш тывыжы чылда алды миллион ажыг болур.

Куангниньның хөмүр-даш бассейни — ВСР-ниң хөмүр-даш үлетпүрүнүң үндезини болуп турар. Ында хөмүр-даш тывыжын Совет Эвилелиниң идепкейлиг дузаламчызы-биле чорудуп турарын ССРЭ-ниң Даштыкы экономиктиг харылзаалар талазы-биле Күрүне комитединге СЭТА-ның корреспондентизинге дыңнаткан.

• • •

Меконг хемниң шынаазынга хөмүр-даш тывыжының талазы-биле баштайгы карталарны болгаш экономиктиг санаашкыннарны совет специалистер болгаш вьетнам геологтар кылгандан бээр барык чээрби беш чылдар эрткен. Хөмүр-даш тывыжының улуг комплекизи ам ында ажылдап турар. Ооң разрезтерин Совет Эвилелиниң экономиктиг деткимчези-биле туткан. «ССРЭ-де бүдүрген» деп маркалыг техника хөмүр-даш тывыжын көвүдедир талазы-биле дузалап турар.

(СЭТА).

Аяк шайны аартап ора...

ЫНАНЫШ

Аныяк кыс чаным-биле эртип чыда,
Аяс хүнче бодамчалыг көре каапты.
Кем чок кыстың ава болур кежик-чолун
Херелдиг хүн үлешкензиг хүлүмзүрдү.
Ада кижи ону көргеш, хөлзей бердим.
Аалымда оолдарым сактып келдим.
Ак-көк дээрниң чырык хүнү аяс турза,
Амыдырал улам байып, чечектелир.
Өртемчейниң бөдүүн чону улам билчип,
Өндүр тайбың кызыл тугун бедик тудар.
Атомнуг, нейтроннуг чепсектерни бүдүрбейн баар.
Аас-кежик бирги черде чурттаалга боор.
Ынчангаштың ава болур аныяк кыс
Ырда кирген хүнче көрүп базып чор боор.
Ынчангаштың ыры долган ишчи чүрээм
Ынанышты чалгыннанган чурттап чоруур.

М. ДОРЖУ.

ЭВЕНК УЛУСТУҢ ААС ЧОГААЛЫ

ТЫВЫЗЫКТАР

1. Чээрген аины өлүрдү.
2. Сегирип алган соонда
Черле салбас.
3. Сугда одаг хып тур.
4. Күске шөйүндүзүн сөөртү.
5. Сугже баарда
Шуут куруг.
Сугдан кээрде,
Шуут долу.
6. Кезерге ханы чок.
Кежерге изи чок.
7. Сугже шымнып киргеш.
Чүзү-даа чок чиде бээр.
8. Доштуг чигир
Дораан-на уруглар холунда барды.

УЛУСТУҢ ЫРЛАРЫ

ЧАА АМЫДЫРАЛ

Амгы бо үеде
Амыдырал экижип,
Эртен-даа, кежээ-даа
Эртем-билиг чедип ап,
Эки чурттап чору бис.
Шаанда шагда чүнү-даа
Санап билбес чордувус.
Билир-ле чүвевис — иви, чары.
Билир-ле чүвевис — аңнар, аңнар
Билир-ле чүвевис — ис-ле ис.

КАЙЫЫН ХАР ЧААП КЕЛДИ

Аккыр хар кайыын чаап тур?
Ак далай туманындан.
Хөлдээн чаъс кайыын чаап тур?
Көк далай туманындан.
Кончуг кыстар кайыын келди?
Колхозувус клувундан.
Чоргаар оолдар кайыын келди?
Совет Шеригден, Шеригден.

Фольклорист О. ДАРЫМА очулдурган.

КАШИНО СУУР БӨГҮН

60 чыл бурунгаар, 1920 чылдың ноябрь 14-те, В. И. Ленин биле Н. К. Крупская тараачыннарның чалаачын ёзугаар кедээ электростанцияның ажыдыышкынынга чорааннар.

Ильич-биле ужуражыышкынның шак ол хүнү кашиножуларга уттундурбас болуп артып калган. Владимир Ильич тараачыннарның ажыл-херектерин сонуургап, аңаа болган митингиге чүве чугаалаан.

Аныяк республиканың зарберге чылдарының үезинде Совет чазактың баштыңчызының үе-шак харамнанмайн маңаа чорааны ол үеде электростанцияның ажыдыышкынының кайы хире ужур-дузалыг болганын айтып турар.

Шынап-ла бо Кашино суурдан «Ильичиниң лампочказының» бүгү Совет Россияга тиилелгелиг базымы эгелээн.

Ооң соонда үр болбаанда, Советтерниң VIII Бүгү-россия съездизиниң индириинден В. И. Ленин «Коммунизм дээрге Совет эрге-чагырга болгаш бүгү чурттуң электрижидери болур» деп бодунуң сураглыг одуругларын чарлаан.

Амгы үеде Кашинода Волоколамск районда «Ильичиниң оруу» деп эът, сүт бүдүреринге тускайлаан мурнакчы совхоз бар. Ында чаагайжыды туттунган бажыңнарлыг бүдүн-бүдүн кудумчулар туттунган. Бажыңнар газтыг, суг дамчыдылгалыг, төп одалгалыг. Кашинода улуг Культура бажыңы бар.

Баштыңчының дугайында тураскаалды кашиножулар ыдыктыы-биле кадагалап чоруурлар.

ДЭЭРБЕ ДАЖЫ

• Расказ •

Тейиң куду куйбуртуп бады келгеш, чиңгежек буга суу аккан, а ооң эриктерин бөлүк-бөлүк талдар хээлээн шыктың бажынга мотоциклимни доктааттым. Чанымда кодан хой девээлеп чыдыр. Олар бөлүк-бөлүк апарган, бот-боттарының хөлегелеринче сыңныпп, бөкперлежип алган, баштарын-даа көдүрер хире эвес турлар. Оларның бетинде тал хөлегезинде чавыс дорут аъттың ээзерин сойгаш, баглап каан. Ол изигде шыдашпайн, барык-ла үзүктел чок бажын саван, былгырып, шырбанып тур.

Мээн доктаай бергенимни бодавыже, билген боор, чаңгыс дыт чанындан кадарчы көстүп кээп, мени кый дидя. Мотоциклимни, кырындан дүшпейн-даа, теп хөделдирип алгаш, чеде бердим. Буян акый-ла-дыр. Хөлегеде от салып, ожук пашка шай хайындырып алган чаасхаан олур.

— Экии, акый! Чааскаан чалгааравазыңарны але? Суурда Чиңчи сугдан чоп шайлап албас силер? Аргамчы дурту хире чер ышкажыл. А кыргылда пунктуузу дөө көстүп турган чүл деп чугааланмышаан, дүжүп келдим.

Эрги «ИЖ» мотоциклимниң моторунуң ыызыны кончуг, хоолайлары хан кызыл апарган.

— Бээр олур! Хайынган шайга таварышкан кижи амзавайн чорупп болбас. Дүш-дүш! Чалгааранчыг-дыр. Сууржэ кирер дээрге, хой ээн калыр. Хоюн кыргылдага эккелген улус-ла хөй. Катчы берзе канчаар?— дээш, кадарчы шайын дазыл аякка куда берди.

Маңаа черле доктаап, серииттенип алыр деп бодаан мен. Мотоциклимни хөлегеже чылзы идип кааш, хатка кедер курткамны уштуп, даш кырынга салгаш, кадарчының чанынга барып олуруп алдым.

— Шайдан иш-иш! Изигде изиг чүве ижерге сүксүн хавар... —дээш, Буян акым боданы берди.

Ооң көрүжү мээн курткам адаанда калбак дашка барып доктаай берди. Арыының дырышкактары ынчан дам-на көвүдей бергензиг болган. Кадарчы бодунуң чурттап эрткен амыдыралындан бир-ле төөгүнү сагыжында коптарып орар-дыр деп билген мен. Ол даңзазынга таакпы тиккеш, кылсып, оожум чугаалап эгеледи.

Сээн ол салдырткайнып турар чаргаш тонуң адаанда дээрбе дажы-дыр ийин, оглум. Чааскаан ону топтап көрүп, хөй-ле чүвени бодап олурдум. Ол душта сен чедип келдиң. Мээн амыдыралым-биле холбашкан даш чүве ийин... А ооң эң-не аар ажылды кылып турганы адаккы калбак дажы, үр үеде чытканындан, черже хөмдүнүп кире берген чорду. Кымчы бажы-биле идип көрүп-даа турдум.

Шак бо даш кижи ышкаш чугаалап шыдаар турган чүве болза, сеңээ болгаш эрткен дүшкен улуска мээң амыдыралымда шагда болуп эрткен бир-ле муңгаранчыг таварылганы ыдып бээр ийик. Ол ыттавас чүве болганда, мен ооң дугайында чугаалап берейн шуве.

Эртем-билиглиг амгы шагның кижизи сеңээ та солун болур чүвези, а меңээ муңгаранчыг ийин бо, оглум.

Кыш. Тос тостуң соогу...

Айның бүлүртүү чырыы доңуп калган черниң кырын имиренти чырыдып турган. Ында-хаая дөө талдар ындыда суурда аалдарның ыттарының ээргизи дыңналып келгеш, удатпаанда ыржым баар.

А маңаа кара чаңгыс өг турган. Аңаа Часкал кадай Чимисмаа деп он сес харлыг уруу-биле чурттап турган.

Аъдым өг орну дег төгерикти долгандыр тура-даа дүшпейн дуюгларының дагаларын дагжадыр базып-ла, базып-ла турар. Дээрбе аът аайы-биле долганып бар-ла чыдар. Кезек үе эрткенде аъдымны доктааткаш, белен апарган далганы шоодайже уруп алыр мен. Катап-ла дагалар «ток-ток» дижип, дээрбе дагжап, хоюг далган ийи калбак даш аразындан сыстып үнүп эгелээр.

Кышкы дүнүң бирээзи ынчаар-ла эрте бээр. Мээн биле кады дээрбе чанында кырган бора аъдым бар.

Долгандыр хар. Дээрде бүлүртүң ай. Дээрбени камгалап туткан сарайның шала ажык эжиинден дээрниң дилиндээ көстүп турар. Сылдыстарның соок даш дег карактары эъдимче сиңип кирип турганзыг. Хире-хире доңганымдан дидиреп каап базып тур мен.

Даң адып орда, сарайдан үнүп келдим. Бүгү чүве карактарымга муңгаранчыг кончуг ышкаш көзүлчүк. Шынаа ындыда аалдар-даа ыржым. Сактырга-ла хамык чүве хар адаанче хөмдүне берген дег болур. Часкал кадайның өө мырыңай адыг ижээни дег апарган. Долгандыр элеш кыннар чүве-даа чок.

Сарайже киргеш:

— Шу-шу!— деп кымчы чайдым.

Хөөкүй борам база-ла төгерикти долгандыр базып-ла эгеледи ийин оң. Ооң салымы оон ыравас болганда, ам канчаар. Аъдым дуюгларындан чамдыкта доң довурак менче чаштап каап тур.

Кижиге четтирип-даа турбас, кээргенчиг аъдым чүве. Боду-ла дээрбени долгандыр базып турар. Улуг далашпайн, доктаавайн-даа ажылдап тур бис. Дагалар токкулаар... Дээрбе дагжаар...

Дениң имистелчек оду сагыш-сеткилимге база-ла муңгаранчыг бодалды төрүттүндүрдү.

Дайын дугайында бодап келдим. Акы-дуңма совет чоннче фашистерниң оор ёзу-биле халдааны, төрээн черниң салым-хуузу дээш демисежип турар кижилер караамга чуруттунду.

Кожууң төвүнге боол турган хуралды ынчан сактып келдим. Назы ортузу чеде берген шериг хептиг илеткелчи туруп келгеш, шак ол ханныг дайын дугайында килеңкылыы-биле чугаалап турду. Бажыңнарның өрттенип, көвүрүглерниң буступ дүжүп турарын, кижилерниң өлүм-чидимин, чаштарның болгаш херээженнерниң ыы-сыызын, боду барып көрген чүве дег, кижи бүрүзүнге билдингир, тода кылдыр чугаалап берген. Ооң сөстерин араттар төндүр дыңнааш, ары өө дег, шимээргеп үнген.

Олар чон мурнунче чаңгыстап үне кылаштап келгеш, ТАР-ның X Улуг хуралының доктаал шиитпирин бир үн-биле деткип, Кызыл Шеригге эң чүгүрүк аъттарны, болур-чогуурла бүгү чүүлдерни бээр бис дижип даңгыраглап турганнар.

«Мен бора аъдымны база берейн»— деп чанымда улуска чугааладым. «Ол-даа чер четпес, Саян сынын безин ашпас» деп, олар харылааннар. «Шынап-ла, ындыг чүвези ирги бе?» деп бодааш, маргышпаан мен.

— Акшадан ажылдааш, тараа садып алгаш, дээрбелеп берейн. Кайы хире шыдаар болдур мен, ол хирени бээр мен—деп, хуралга саналдаан мен.

Ынчангаш шырбайып, тараа дээрбелеп турган мен. Бүлүртүң деп чоорту өжүп калды. Пөссүт чыт думчукка ажыш кынды. Күжүр Борам бажын шала халайтып, шимчевейн турупкан. Даң адып, чер чырып келгени ол. Аъдымны эргеледип, челин суйбап тур мен.

Ол душта сарайның эжии кыйырт дээн ышкаш боорга, хая көрнүп келдим — Чимисмаа болду. Холунда элик кежи хап тудуп алган менче көрүп тур. Далган алыр дээш келгени билдингир.

Ол меңээ сагыш човаан байдалдыг айтырды.

— Доозуптуң бе?

— Доозуп тур мен. А сен чүге мындыг эрте халып келдиң?

— Чок, тавында-ла турдум. Доңганым кончуг-дур. Изиг шайдан барып ижип ал, Буян. Мен кезек дээрбелеп көрейн...

— Хоржок-хоржок. Кыс кижиге канчап тараа дээрбеледир мен. Ам көңгүс эвээш арткан — дээш, Чимисмааның арнынче көрүп тур мен. Эрги багай тоннуг, элей берген идиктерлиг-даа болза, ындыг чараш кыс ол чоок-кавыда чок ийин! «Эх, шыдалдыг турган болзумза! Сени каас-коя, чылыг кылдыр хепкерип алзымза!» деп хейде-ле бодаан мен.

— Өгге-даа шоолут кирбестедиң. Чүге ындыг сен?—деп, Чимисмаа менден оожум айтыра-дыр.

— Ажылым ындыг ышкажыл... Чамдыкта эпчоксунар-даа-дыр мен.

— Чүү дээш? Сени бис кайын аартыктаар бис.

— Оозу ындыг-ла. А сээ Түменни дыңнап калза, канчаарыл?— деп, чугаалай кааптым. Ынчан ундаранчыг бодал бажымга кирген. Чимисмааны шагда-ла Түменге бээр деп ада-иелери чугаалашкан турган дээрзин каксы дыңнаан мен.

Түмен дээрзи меңээ бодаарга, балдырлыг, боду-даа менден мөге-шыырак, аът-малга эрестиг-даа сүргей, чараш-даа эр болгай. Мээн-биле ону канчап деңнээр!

— Түмен бе? Сагыжымда-даа чок чүве-дир. Аңаа мен дег кижи канчап тааржыр. Какса-сокса-даа барбас мен. Түменге базындырар дээш эвес. Аваамга-даа сөглежик мен. Чөпшээрешкен — деп, менден дуза дилеп турганзыг, чанымга чедип келди. «Кээргенчиг кысты аар» деп бодап, ооң бажын хөрээмге чыпшыр туттум. Ол менче көрнүп келгеш, ыттавайн тур. Чүге-ле ийик:

— Ошкап каайн бе, Чимис?—деп, сымырандым.

— Чок-чок, сөөлүнде, далашпа — деп, мени ол будулдурган — Че, барып шайдан иш, Буян!

Сактырымга дүжүм-даа ышкаш, бодумга бодум бүзүревейн тур мен. Чүрээм шапкан аъттыы дег дүрген соккулай-дыр. «Сөөлүнде» деп Чимисмаа сымыранчык...

Күжүр Борамның тыныжы кулаам артында дыңналырга, хая көрнүп келдим. Ол мээң чолдак тонумнуң эктинин кырында чыылган далган доозунун чылгап тур, чаңчыкканы ындыг. Аъдымны эргеледип, бажын суйбааш, багларын чеже бердим.

Чимисмаа хап чартыы хире далган уруп алгаш, бисти маңнап турган.

Удаваанда, Борамны чедип алгаш, Чимисмаа үжелээ өгже углаптывыс. Кышкы харның буттар адаанда кыйыраары дыңналыр.

М. ХАЙДЫП.

О. КҮРСЕДИ АТТЫГ КУБОК ДЭЭШ

Бо эргип турар олимпийжа чылдың хостуг хүреш талазы-биле сөөлгү маргылдаазы эрткен дыштаныр хүннерде Кызылдың «Херел» спорт залынга болуп эрткен. Аңаа найысылал Кызылдан, Ак-Довурактан, Баян-Колдан болгаш Кочетово суурлардан шупту 96 мөге күжүн шенежип, ТАР-ның үндезилекчилериниң бирээзи Оюн Күрседи аттыг кубок дээш маргылдаага киришкен.

Ийи хүн ургулчүлээн чидиг демиселдиң түңнелинде Кызылда күрүнениң педагогика институдунуң командазынга быражыр [illegible] чок болган. № 2 ортумак школаның командазы тиилекчилерге каш-ла сан четпейн барган ийиги черни алган. Кызыл районнуң Баян-Кол суурдан хөй-ниитичи тренер Канчыр Сандыковтуң командазы үшкү шаңналдыг черни ээлээн.

Тус-тус деңзи аайы-биле чемпионнар база илереттинген. Эң чиик 45 кг чедир деңзиге «Спартактың» төлээзи Сергей Степанов чемпион атка төлептиг болган. Кочетово суурдан келген аалчы Сергей Оюн 48 кг-га тиилээн. 52 килограммга педагогика институдунуң студентизи, хостуг хүрешке ССРЭ-ниң спорт мастери Александр Доңгак тергиидээн. 57 кг деңзиге Василий Хураган («Динамо») кымга-даа аштырбаан. 62 кг деңзиге Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының студентизи Владимир Монгуш чемпионнаан. А спартаковчу Василий Сарыглар (68 кг) бодунуң мурнунче кымны-даа кирбээн. Пассажирлер АТБ-зиниң төлээзи Виктор Иргит 74 килограммга тиилекчи болган.

А. ОЙДУП,
маргылдааның секретары.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ДЕКАБРЬ 20-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». Информастыг программа. 8.45 — С. Тулликовтуң ырларынга фантазия. 8.55 — «АБВГД-лээр». 9.25 — «Силерге, ада-иелер». 9.55 — «Эки бараанның хөйнү». 10.25 — «Москва чурттуг кижи». Телеклуб. 11.40 — «Спортлотонуң» 51-ги тиражы. 11.55 — «Бистиң адрезивис — Совет Эвилели». 12.45 «Чурукчулар дугайында чугаалар». ССРЭ-ниң улустуң чурукчузу Н. Томский. 13.30— Бөгүн делегейде. 13.45— «Билдингир-даа бол, элдептиг. 14.45 — «Опера-биле ужуражылга» В. Моцарт — «Илбилиг флейта». Фильм-опера. ГФР. 17.55 — «Хуужуурлуг жугааш». Мультфильм. 18.05 — «Политиктиг тайылбырлакчы В. П. Бекетовтуң беседазы. СЭКП-ниң XXVI съездизинге СЭКП ТК-ның Төлевилели. 18.35 — «Известия» солуннуң шаңналы дээш хоккейге делегей маргылдаазы. Финляндияның шилиндек командазы — ЧССР-ниң шилиндек командазы. 3-кү сюк. В. И. Ленин аттыг Төп стадионнуң Спорт ордузундан дамчыдылга. 19.15 — «Эштерниң дугайында». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 20.30— «Үе». Информастыг программа. 21.00—23.25 —«Известия» солуннуң шаңналы дээш хоккей маргылдаазы. ССРЭ-ниң шилиндек командазы — Швецияның шилиндек командазы. Төнгенде — медээлер.

агаар

Бөгүн республикага кезек булуттаар, хаттың күжү кошкак. Агаарның температуразы 24—29, чамдык райоңнарга 21—26 градус соок.

Кызылга көжүп турар булуттаар, быскан хар чаар. Хат кошкак. Агаар хүндүс 23—25 градус соок болур.

Редактор **В. С. ШАРАВИИ.**

КИНО

ДЕКАБРЬ 20-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Улаштыр боолаашкын» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40 (узаткан), 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Ызыгуурттан куу куштар» 9.00, 12.20, «Өжээн негелдекчини» 10.30, 13.50, 15.40, «Зэзи» (2 сериялыг) 17.30, 20.10 шактарда.

«ВОСТОК»: «Мимино» 15.00, 16.50 «Мээн чассыг болгаш кээргенчиг анчыгажым» 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Оттуг-ыяш садып алыр дээш» 14.30, 16.30, 20.30 (узаткан) шактарда.

ЧУРУКТА: В. И. Ленинниң Кашинода музейи.
Н. АКИМОВТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ЭСКЕРИГ

Сени көөр мен—сеткилимге
Чечектиг час дүшкен дег боор.
Сыдым четпес чалыы назын
Сынны ажыр көзүлген дег.
Сайлыг элге сайзанактап,
Чажывыстан ойнап өскен
Шак ол өйнү бодап кээрге,
Сагышка арай кударанчыып
Эрте чазын диңмирээшкин
Эге даажын дыңнап өскен
Өөрүшкүлүг хүннеривис
Өл-ле хаак дег өпей ырлыг.
Дүрген «чаашкын» кудуушкуну
Дүгээн «өөвүс» чуй шаап эртер.
Ойнап өскен биче шаавыс
Ойнуң-чиктиң чечээ-ле ийин.
Калбак дашта кажык чинчи—
Каш чүзүн «малывыстың»
Кандыг өңзы турарын ам
Кайывыс-даа көрүп чоруур.
Шагда тиккен сайзанаавыс
Чараш дажы хевээр-ле-дир.
Чаңгыс бистиң шырайывыс
Шала өске апарган-дыр.

З. НАМЗЫРАЙ.

СЕТКИЛ АРЫЫ

Черниң чечээ шаа кээрге,
Оңуп калыр, кадып калыр.
Сеткил арыы таан чараш
Оңар эвес, кадар эвес.

К. ТҮЛҮШ.

«Хайыраканныг өзен»

Свердловск хоорайда квартираларның бирээзиниң эжиин ажыдып безин четтикпээнивисте бисче чүс-чүс адыг карактары туллур көре берди. Ол «аңнарның» шуптузун аңгы-аңгы материалдар-биле кылгылаан.

— Силерни «хайыраканныг өзенче» чалап тур мен— деп, ССРЭ-ниң туризм талазы-биле спорт мастери Р. Рубель биске чугаалааш, бодунуң коллекциязы-биле таныштырды.

«Хайыраканныг өзенниң» бир дугаар ээзин аңаа эң-не баштай Камчаткага ол чеде бергенде, аңаа белекке бергеннер. Бичии шекпеңден кылган адыгжыгаш ээзи-биле Таймырга болгаш Ырак Чөөн чүкке, Байкалга, Соңгу Уралга дыка үр чурттаан.

Бот-тывызыгыр уран чүүлдүң хоочун киржикчизи, Кызылдың харылзаа белдириниң ажылчыны Кара-кыс Санчай-оол хомустап тур.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

Сонуургакчыларга

СУГНУ-ДАА, ДОШТУ-ДАА...

Ригада таксист болуп ажылдап турар Отто Петерсонс суг спортунга хандыкшылдыг кижи. Кыш дүжүп келирге-даа ол катериндек чарылбас. Хостуг үезинде-ле катеринге аян-чорук кылып чорууптар, а бо хүннерде дош кыры-биле чорупп каар.

Ол шевер кижи «Бүгү-эвилел ужур-дузалыг» конструкцияны — ийи аңгы шимчедикчилиг кылдыр чогааткан. Бирээзи — 25 аът күштүг, өскези — 12. Оларның баштайгызы сөөртүкчү, ийигизи — хүртүнү агаар күжү-биле долгандырынга херек.

Ол бичии судножугаш хөлге-даа, хемге-даа торулбас, суг үнүштерин таваржып кээрге безин тура дүшпес, ол-ла черинге тырыккылаңнып-даа шыдаар, эрикче үнүп келгеш, катап сугже-даа кире бээр... Ооң карказын дөрт метр хире шивидеп кылган, кыдыгларын пенопласт-биле хаажылаан, ол бүдүмел катерин сугга дүжүрбес.

Черле ынчаш техниктиг чүүлдер чогаадырынга О. Петерсонс шаандан тура сонуургалдыг чораан. Ол мурнунда бичии амфибияны база чогааткан.

С. ШПУНГИН.

«АЛЛО, ДАҢГЫНА!..»

Амгы үеде бо сөстерни дыңнааш бо шагның ажы-төлү арай чиктигзинер болгай аан. А бистиң өгбелеривиске ол шаанда телефон-биле чугаалажырынга аажок чугула сөстер турган.

Шаг-шаанда улус телефон станциязын ынчаар адап чораан. Чогум кажаныл ынчаш? Шагда ийин. Ам бир чыл болгаш станцияларның бирээзиниң Москвага «төрүттүнгенинден» бээр 100 чыл болур. Ооң баштай Дарган-Көвүрүүнге тургускан, аңаа чүгле 26 номер турган. Телефонистиканы ынчан «Кожукчу кижи» азы «Телефон даңгыназы» дижип турган, ол бүгү-ле дугаарларны болгаш аңаа харылаар ужурлуг кижилерни билир ужурлуг.

Хөй-хөй чылдар эрткенде ол ат «телефон станциязы» деп чаа адаттынып, аңаа «автоматтыг» деп сөс немешкен. Телефонист кыстың үнүн дыйылааш гудок солаандан бээр 50 чыл эрткен.

Ам чурттуң найысылалында беш чүс хире автоматтыг телефон станциялары болгаш подстанциялары бар, олар ниитизи-биле ийи миллион 600 муң номерлерлиг. 1930 чылда чүгле 55 муң номер турганын айытса база артык эвес.

Аппараттарның даштыкы хевири база өскерлип турар. Амгы үениң кол моделдериниң бирээзи — «Электроника элетап-микро» болур. Ол аппараттың ужуктерин «долгавас» чүгле саннар аайы-биле кнопкалар базар. Бир эвес херектээн кижилерниң телефону харылавас азы ээлиг болза оң ук автомат биче болгаш катап база «долгап» шыдаар. Ол 32 номерни «утпас».

Амгы үеде Москвада 100 квартираның 71-инде телефон аппарады бар.

ДОЙ ДОҢГАНЫН ЧАЖЫДЫ

Ижевскиниң төп кудумчуларының бирээзинге тудуг ажылдары кылып турган кижилер эрги шагның алдын болгаш мөңгүн чоостарын тып алган. Келир үениң тудуун кылыры-биле чер казып турган бульдозерист бодунуң машиназының «бижээзи»-биле дой доңгага үстүрерге, ол бузулган. Кылагар төгерик түвелер доңгадан төгүлгеш, хүнге чайынналй берген. Аңаа беш чүс ажыг алдын болгаш мөңгүн чоостар чораан, ону 1747—1917 чылдарда кылгылаан болган. Тывыжының дугайында механизатор шагдаа салбырынче дораан дыңнаткан.

Тывыштын чажыды доораан илерээн. Ол шыгжамыр тывылган кудумчуга шаандазы бай садыгжыларның бажыңнары тургулаан чүве-дир. Революцияның хөлзээзиниң хүннеринде бир садыгжы байлааның чамдызын чажырыпкан-ол хире.

Ю. КЕДРОВ.

СОЛДАТТЫҢ ХААРЖААНДА

Иосиф Михайлович Гладкихтиң оруннуң эриинге хирург олуруп алырга, олче мыйырлып калган ок сунгаш, мынча дээн:

— Ийиги ок бажыңымда бичии харжак иштинде чыдар ийин. Эът-кежимни өттүр дегтеш, сапык иштинге барып чыдыпкан болган. Ону ап алгаш, Тиилелгеге чедир кармактап келген мен. А бо окту эът-кежим иштинге амга чедир кадагалап келдим.

...Дайзынның таңкыларының күштүг шавар халдаашкынынга таварышкаш, аргажим иштинче взвод аткаарлай бергеш, камгаланып чыдырган. Октар амыр-сөксаал чок бүлгүрлүп-ле турган. Дайзынның бир чаккызы огу миномёткан кайтыккаш, солдатка кээп дегген. Ол тулчуушкунун шөлүнден үнмээн, балыгны аңаа-ла шарып алган. Кижиниң эът-кежинге ол ок мынчага чедир чоруп чорда, балыг кадаңнаан...

Фронтучу Гладких алды катап балыглаткан. Соңгу Кавказка, Барыын фронтуга, үшкү Белорус болгаш Забайкалье фронтуларынга тулчуп чораан, хөй шаңналдарлыг.

(СЭТА).

ЧАРЛААЛДАР

Күрүнениң Кызылда педагогика институдунуң **белеткел салбыры** физика-математика факультединге өөренир күзелдиглерни немей чыып турар.

Сөөлгү ажылдап турар черинге 1 чылдан эвээш эвес стажтыг ажылчыннарны хүлээп алыр. Ректорнуң адынга билдириишкинге дараазында документилерни кожар:

1. Ортумак эртемниң дугайында документ (бодун).
2. Күш-ажыл дептериниң хоолгазы.
3. Эмчи справказы (286 форма).
4. Ажылдап турган черинден характеристика.
5. Бүдүрүлгеден өөредип чоруткан бижик.
6. 3x4 см хемчээлдиг 6 фото-чурук.

ДОКУМЕНТИЛЕРНИ ДАРААЗЫНДА АДРЕСЧЕ ЧОРУДАР: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 34. Пединституттуң белеткел салбыры.

1981 чылдың январь 1-ден эгелеп Кызылдан **Иркутскиже, Улан-Удэже** ужудар хамаатыларны ЯК-40 самолёттар чаа маршруттар-биле Красноярскиге хонуушкун чокка аргыштырарын Кызыл аэропорту дыңнадып тур.

Чаа маршрут пассажирлерге таарымчалыг, Иркутскиге чедир 2 шак, а Улан-Удэге чедир 3-ле шак ужудар.

Ол маршрутка билеттерниң өртээ 30 хуу чиик.

КЫЗЫЛДАН УЖУДУП ҮНЕР ҮЕЗИ—Москва шагы-биле хүннүң-не 04.00 шакта.

Совет ырыларының «Сочи-80» деп Бүгү-россия конкурузунуң лауреаттары — **«Аян» ыры-хөгжүмнүг ансамбльдиң** концерти филармонияның концерт залынга **декабрь 21-де** болур.

Концерттерниң эгелээри 17.00, 19.00 шактарда.

Билеттерни филармонияның кассазында садып турар. Коллективтиг чагыгларны 2-16-69 телефонда хүлээп ап турар.

Редакцияның адрези: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75 харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, пропаганда килдизиниң 2-31-75, культура килдизиниң 2-23-54, кедээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, үлетпүр килдизиниң 2-31-75, чагаа килдизиниң 2-41-27 информация килдизиниң 2-20-60 корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 17866. Чагыг № 3179.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгының талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1)

ТС—01891